

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра політології та державного управління**

**Політика пам'яті та її вплив на формування громадянської ідентичності
(порівняльний аналіз України та Польщі)**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

студентка 6 курсу, 601 групи

Піцуряк Христина Василівна

Керівник:

кандидат політичних наук,

доцент Швидюк С.М.

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол № _____ від _____ 2023 р.

Зав. кафедрою _____ проф. Круглашов А.М.

Чернівці – 2023

Анотація

до кваліфікаційної роботи «Політика пам'яті та її вплив на формування громадянської ідентичності (порівняльний аналіз України та Польщі)

У кваліфікаційній роботі проаналізовано вплив політики пам'яті на формування громадянської ідентичності в Україні та Польщі. Розглянуто ключові аспекти політики пам'яті в обох країнах та їхній вплив на колективну самосвідомість громадян. Охарактеризовано спільні та відмінні риси політики пам'яті, що визначають громадянську ідентичність. Визначено важливість порівняльного аналізу для розуміння специфіки пам'яті в культурних та історичних аспектах. Наприклад, інтерпретація подій міжвоєнних періодів, а також подій Голодомору (1932 – 1933 років). У кваліфікаційній роботі доведено, що політика пам'яті є ключовим фактором у формуванні національної самосвідомості народу.

Ключові слова: політика пам'яті, громадянська ідентичність, колективна пам'ять, порівняльний аналіз, національна самосвідомість.

Annotation

for the qualification work

This qualification paper analyzes the impact of memory policy on the formation of civic identity in Ukraine and Poland. The key aspects of memory policy in both countries and their impact on the collective identity of citizens are considered. The author characterizes the common and distinctive features of memory policy that determine civic identity. The importance of comparative analysis for understanding the specifics of memory in the cultural and historical aspect is determined. The example of the interpretation of the events of the interwar period, as well as the events of the Holodomor (1932-1933). The qualification work proves that the policy of memory is a key factor in the formation of the national identity of the people.

Keywords: memory policy, civic identity, collective memory, comparative analysis, national identity.

Кваліфікаційна робота є результатом власних досліджень. Використання ідей, результатів та текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на джерело.

_____Х.В.Піцуряк

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ І ЇЇ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	7
1.1. Понятійний апарат і методологія дослідження	7
1.2. Теоретична основа взаємозв'язку політики пам'яті і громадянської ідентичності.....	16
1.3. Стан наукової розробки і джерельна база дослідження.....	23
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ТА ВПЛИВ ДЕРЖАВИ Й ІНШИХ ІНСТИТУТІВ НА ПОЛІТИКУ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ	32
2.1. Історичні події, що стали основою політики пам'яті в обох країнах	32
2.2. Роль держави, наукових і освітніх установ, політичних партій, медіа у формуванні й здійсненні політики пам'яті в Україні та Польщі.....	45
2.3. Етапи становлення і розвитку політики пам'яті в обох країнах.....	50
РОЗДІЛ 3. ПОРІВНЯННЯ ВПЛИВУ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ НА ГРОМАДЯНСЬКУ ІДЕНТИЧНІСТЬ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ	57
3.1. Фактори, що впливають на підходи до політики пам'яті в Україні та Польщі: точки порозуміння і протистояння	57
3.2. Аналіз впливу політики пам'яті на формування громадянської ідентичності в Україні	64
3.3. Аналіз впливу політики пам'яті на формування громадянської ідентичності у Польщі	71
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81

ВСТУП

У сучасному суспільстві, заснованому на різноманітних культурних, історичних та соціальних взаємодіях, питання політики пам'яті стає не лише актуальними, але й визначальним для формування громадянської ідентичності. Адже історія була та є ключовою у формуванні спільноти під час становлення держав, зокрема це має велике значення для націй, які змушені були боротися за своє право на існування та визнання.

Стратегічно розроблена політика пам'яті може стати ключовим інструментом для об'єднання громадян та визначення спільної ідентичності.

Обрана тема дослідження спрямована на вивчення взаємозв'язку між історичним наративом, прийняттям пам'ятних символів та способами їхнього тлумачення з формуванням громадянського самоусвідомлення.

У магістерській роботі використано низку ключових термінів, що визначають основні аспекти роботи, проте основними є «пам'ять», історична політика» та «політика пам'яті». Термін «пам'ять» розглядається як соціокультурний феномен, властивий мінливості та залежності від різноманітних чинників. Ця концепція акцентує увагу на сюжетах минулого, що, через зв'язок із сучасністю, можуть впливати на майбутнє.

Термін «історична політика» є загальною кількістю певних соціальних дій, спрямованих на репрезентацію образів минулого, що стають актуальними у сучасному політичному контексті.

«Політика пам'яті» є означенням свідомих дій людей, які пов'язані з політичним процесом. Ці дії мають на меті визначити зміст особливостей спільної пам'яті.

Актуальність дослідження. У сучасному світі, де інформаційні потоки та історичні наративи набувають особливої ваги в міжнародній політиці та внутрішньополітичних процесах, вивчення політики пам'яті є ключовим для розуміння, як історичні події та їхнє інтерпретування впливають на

формування ідентичності та міжнародні відносини. Особливо для країн, які пройшли через посткомуністичні трансформації, зокрема України та Польщі, питання політики пам'яті є особливо актуальними. Це пов'язано з необхідністю переосмислення минулого та створення нових форм національної і громадянської ідентичності.

Також аналіз політики пам'яті в контексті України та Польщі має важливе значення для розвитку міжкультурного діалогу та процесів реконсиляції, особливо враховуючи спільну історію та складні двосторонні відносини. Розуміння того, як політика пам'яті впливає на формування громадянської ідентичності, може допомогти в аналізі та формуванні внутрішньої та зовнішньої політики, а також відносин між країнами. Врешті, вивчення впливу політики пам'яті на громадянську ідентичність може сприяти кращому розумінню процесів соціальної інтеграції, національної єдності та політичної стабільності в Україні та Польщі.

Стан дослідження проблеми. Дослідження цієї проблеми в контексті України та Польщі є важливим кроком у розумінні впливу історичного нарративу на сприйняття громадянами своєї колективної пам'яті та самосвідомості. Дослідниками, які вивчали вплив політики пам'яті на формування громадянської ідентичності в Україні та Польщі є такі сучасні науковці: Ю.Шаповал, Я.Грицак, А.Киридон, Л.Нагорна, Л.Зашкільняк, В.Бабка, С.Бутко, Г.Касьянов. Дослідженню окремих аспектів роботи, наприклад, консолідація українців, присвячені праці Т. Метельової, М.Сови та М.Гона.

Мета дослідження полягає у визначенні впливу політики пам'яті на формування громадянської ідентичності в контексті порівняльного аналізу України та Польщі.

Відповідно до мети, визначені **завдання дослідження**:

– дослідити теоретико-методологічні засади політики пам'яті та її зв'язок з формуванням громадянської ідентичності;

– проаналізувати історичне підґрунтя та роль держави й інших інститутів на політику пам'яті в Україні та Польщі й розглянути етапи становлення політики пам'яті;

– порівняти вплив політики пам'яті на громадянську ідентичність в Україні та Польщі, розглянути фактори, що вплинули на ці процеси.

Об'єкт дослідження: політика пам'яті як явище в сучасних політичних системах, зокрема в Україні та Польщі.

Предмет дослідження: вплив політики пам'яті та формуванням громадянської ідентичності в Україні та Польщі.

Методи дослідження: щоб розв'язати поставлені перед проведенням дослідження завдання, було застосовано комплекс таких методів: теоретичні, емпіричні, методи обробки результатів дослідження – кількісні та якісні методи, узагальнення, порівняльні методи. Також застосовувався метод системного аналізу та синтезу.

Наукова новизна. Виявлено специфічний вплив політики пам'яті в Україні та Польщі на формування громадянської ідентичності.

Практичне значення наукової роботи полягає у наданні конкретних рекомендацій для політичних рішень та громадських ініціатив у сфері політики пам'яті. Глибоке розуміння впливу політики пам'яті на процес формування громадянської ідентичності в Україні та Польщі відкриває можливості для розробки ефективних стратегій, які сприятимуть консолідації суспільств. Ці стратегії базуватимуться на здобутках порівняльного аналізу цих двох країн.

Апробація результатів наукового дослідження відбулася на науковій студентській конференції у 2023 році у формі доповіді на тему «Конструктивістський підхід до політики пам'яті».

Структура роботи включає в себе такі елементи: анотацію, вступ, три основних розділи, поділених на підрозділи, висновки, перелік використаних джерел. Обсяг роботи – 85 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ І ЇЇ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

1.1. Понятійний апарат і методологія дослідження

Наукове дослідження «політики пам'яті» почалося ще до ХХ століття. Спершу самі дослідження були направлені на пошук засобів запобігання війнам та відмову від використання війн як засобу розв'язання конфліктів. Також дослідники звертали увагу на те, що вивчення «політики пам'яті» мало також на меті виховання молодого покоління у дусі толерантності та поваги через відповідні ідеологічні стратегії навчання, в яких пам'ять та історія використовуються як один з інструментів процесу виховання.

Поняття «політика пам'яті» часто ототожнюють із такими: «політика минулого», «історична пам'ять», «колективна пам'ять», «консолідація суспільства». Тому вивчення політики пам'яті потребує уваги до визначення ключових понять, що входять до її складу. За термінологічним словником, політика пам'яті означає спрямування зусиль держави і суспільства на формування і розповсюдження конкретних ідей, інтерпретацій і сприйняття подій, що стосуються історії нації або інших соціальних груп.

Попри те, що політика пам'яті є багатоаспектною та складною категорією, в її понятійному апараті можна виділити кілька ключових термінів, які також подані в термінологічному словнику:

Політика пам'яті – це сукупність державних та громадських заходів і стратегій, спрямованих на формування, збереження та регулювання сприйняття національної та історичної пам'яті, а також визначення спільної ідентичності.

Пам'ять – це процес збереження та відтворення інформації про минуле, на основі якої формується сприйняття сьогодення та майбутнього.

Історія – це наукова дисципліна, що вивчає розвиток людства, події та явища в минулому.

Ідентичність – це уявлення людини про себе, включаючи елементи спільної культури, мови, історії, національності та інших факторів.

Меморіал – це символічна конструкція, що відтворює певні історичні події або людей, і призначена для збереження та відтворення пам'яті про них.

Траурування – це процес відтворення глибокого болю за втратою людей або подій, що є складовою частиною політики пам'яті.

Реконціліація – це процес мирного зближення між колишніми ворогами, що передбачає відкрите і спрямоване на співпрацю сприйняття історії та довіри між народами.

Тоталітаризм – це політичний режим, що характеризується повною владою держави над індивідумом, контролем над інформацією та репресіями.

Важливим поняттям також є «колективна пам'ять», яка є результатом спільної діяльності групи людей і включає в себе спільні переконання, звичаї, символи та традиції людей. «Культурна пам'ять» визначається спільними знаннями про культурні досягнення, а «історична пам'ять» – це знання та сприйняття історичних подій людьми та наслідки, що їх спричинили [5, с.11-15].

Загалом, у широкому розумінні поняття «політика пам'яті» означає систему дій, спрямованих на формування, збереження та сприйняття людьми та суспільством власної колективної пам'яті. Саме це впливає на формування національної ідентичності та розуміння національних цінностей.

Г. Касьянов розглядає історичну пам'ять як варіант «колективної» або «культурної» пам'яті, яка представляє собою специфічну форму, що може бути традицією, створеною або сконструйованою. Цей тип пам'яті є «міфологізованою концепцією групових уявлень про минуле, зазвичай дійсною у формі стереотипних дискурсів, симулякрів, символів і «місць пам'яті». У сучасному інформаційному суспільстві ця пам'ять набуває

характеру гіперреальності, що значно впливає на сприйняття того, що загалом вважається реальністю [23, с.5-8].

Політика пам'яті є складовою частиною політичного життя, оскільки вона залежить від громадянського суспільства та державних інституцій. Вона може бути спрямована на формування національної ідентичності, виховання громадян у дусі толерантності та поваги до інших культурних традицій і спадщини, а також на виховання пам'яті про історичні події, що мають важливе значення для національної або глобальної історії.

Політика пам'яті може бути спрямована на створення ідеологічної основи для збереження історичної пам'яті та її використання для побудови національної ідентичності. У той же час, політика пам'яті може включати в себе і спроби дослідити раніше забуті аспекти історії та вирішити проблеми зі злочинами проти людяності.

Політика пам'яті може бути ефективним інструментом у формуванні суспільної свідомості та покращенні міжнаціонального діалогу. Це також може забезпечити підвищення рівня освіти та пізнання історії, що допоможе уникнути повторення помилок минулого.

Усі ці аспекти показують, що політика пам'яті має важливе значення для розвитку суспільства та його майбутнього.

Крім того, політика пам'яті може мати різні форми прояву, включаючи різноманітні меморіальні символи, пам'ятні знаки, музеї, архіви, дослідження та освітні програми. Її реалізація може бути здійснена на різних рівнях – державному, регіональному та локальному.

У сучасній Україні політика пам'яті складається із кількох суб'єктів. Спершу варто зазначити – що це державні органи, а з іншого боку – саме суспільство. Для розвитку політики пам'яті також має значний вплив й Академія наук та інші державні інституції, зокрема Український інститут національної пам'яті. Громадянське суспільство, як суб'єкт політики пам'яті, може бути представлене організаціями чи спільностями, навіть конфесійними та незалежними засобами масової інформації [3].

Дослідниця Ірина Ковальська-Певелко говорить про те, що категорії «політики пам'яті» можна розглядати у контексті таких вимірів – вертикального та горизонтального. У вертикальному вимірі пам'ять, як сфера думкотворення, формується завдяки різним практикам, що розгортаються у кількох площинах – родинній, локальній, регіональній чи загальнонаціональній пам'яті. Своєрідними передавачами цих площин виступають система освіти, ставлення сучасників до минулого та образи, що сукупно формують національне або регіональне культурне поле [24, с.18].

У горизонтальному вимірі дослідниця говорить про державну та громадянську політику пам'яті. Політика пам'яті може мати інституційне втілення на різних рівнях, як на загальнодержавному, так і на локальних рівнях

«Тобто інституційне наповнення політики пам'яті може відбуватися як на державному (загальнонаціональному), так і на локальних (зокрема, регіональних (обласних і районних) та місцевих (міських, селищних, сільських) рівнях» [17, с.55].

Основною метою політики пам'яті є збереження та розвиток історичної пам'яті суспільства, створення сприятливих умов для адекватного розуміння минулого та його впливу на сьогодення. Також, ціллю є виховання громадян у дусі поваги до історичної спадщини, толерантності та взаєморозуміння між націями та культурами.

Важливою складовою політики пам'яті є забезпечення доступу до історичної інформації, архівів та досліджень. Це допомагає уникнути спотворень історії та забезпечити об'єктивне розуміння минулого. Також для дослідників важливо створити умови для розвитку національного та міжнаціонального діалогу, що сприятиме формуванню спільної історії та взаєморозуміння між різними національностями.

Окрім ключових понять, політика пам'яті включає інші поняття. Зокрема, це історична наука, масова культура, громадська думка, державна політика, міжнародні відносини та права людини. Історична наука допомагає

відтворити інформацію про минуле та допомагає його осмислити. Масова культура формує національну свідомість, громадська думка відображає погляди суспільства на минуле, державна політика реалізується через різноманітні форми меморіалів та пам'ятних знаків. Міжнародні відносини ж та права людини забезпечують захист прав місцевих громад на збереження культурної спадщини та розвиток культурної політики. Усі ці складові взаємодіють між собою та є складним процесом формування та втілення політики пам'яті в реальному житті.

Однією з ключових складових політики пам'яті є меморіальна політика, яка включає будівництво пам'ятників, меморіальних дошок, музеїв, архівів, та інших форм пам'яті, які відображають історичні події та особистості, що є важливими для суспільства. Особливо детально її розглядав історик Ярослав Грицак. Він вважав, що через різні трактування минулого, які доволі часто бувають суперечливими між собою, виникають стани, які називають «конфліктами пам'яті». Тому історик, проаналізувавши світовий досвід, пропонує такі вирішення цих питань в українському контексті, які і є механізмами реалізації цього контексту «політики пам'яті». Отож, автор виділяє такі типи:

- Агресивна політика. Це нав'язування силою моделі сприйняття минулого, яка найбільш поширена серед населення. Як приклад, науковець наводить ситуації у міжвоєнні роки в Польщі та Румунії.

- Нігілістичний підхід. Війни пам'яті просто ігнорують. Апелюють тим, що людям притаманне природне забуття. Але попри це, кожне покоління прагне мати і пам'ятати своє минуле.

- Політика висміювання. Згадування про власну історію зі сміхом (як у Британії). Але жарти можуть бути сприйняті як образа.

- Пакт про забуття. Прикладами є Німеччина та Іспанія. Проте цей тип має обмежений термін дії.

- Суспільна байдужість до минулого через гордість та пишання теперішнім. Як приклад, історик наводить Іспанію. Іспанці не цікавляться

власним минулим, проте пишаються теперішніми успіхами країни [13, с.74–78].

Іншою важливою складовою є освітня політика пам'яті, яка передбачає включення історії та пам'яті в навчальну програму, зокрема, навчання історії нації та різних культурних груп, а також виховання молодого покоління у дусі толерантності та поваги до інших культур та народів. Культурна політика пам'яті охоплює створення і підтримку культурних подій, фестивалів, виставок та інших масових заходів, що зорієнтовані на збереження та популяризацію культурних традицій та спадщини.

Поняття «політика пам'яті» включає в себе категорії, такі як історія, ідентичність, національна пам'ять, пам'ятники, музеї. Ці категорії є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими. Історія та національна пам'ять визначають ідентичність народу, а пам'ятники, музеї, комеморація та реконціліація є засобами збереження та передачі цієї ідентичності. Крім того, ці категорії використовуються для формування спільної історичної свідомості та толерантності в суспільстві.

Поняття політики пам'яті включає в себе різноманітні категорії, що є важливими складовими цього явища. Одна з таких категорій – це ідентичність, яка передбачає усвідомлення того, хто ми є як нація та які відносини встановлюються між представниками різних груп. Дослідник Г. Касьянов вважає, що існування самої історичної пам'яті не можливе без розуміння ідентичності. «Історична пам'ять – це цілеспрямовано сконструйований засобами історичної політики відносно стійкий набір взаємопов'язаних спільних розумінь про минуле певної групи, кодифікований і стандартизований у громадських, культурних, політичних дискурсах, міфах, символах, мнемонічних і комеморативних практиках. Історична пам'ять, з одного боку, є результатом культурного, соціального, політичного конструювання, але також, у свою чергу, сама постає засобом конструювання культурної, соціальної, політичної, релігійної ідентичностей,

котрі в епоху націоналізму синтезуються в ідентичність національну» [23, с.58].

Іншою важливою категорією є історична свідомість, яка включає у себе сприйняття історичного минулого як невід'ємної складової нашого сьогодення. Це включає не лише знання про минуле, але і здатність аналізувати інформацію про минуле, зокрема з урахуванням різних точок зору та інтерпретацій. Важливою складовою історичної свідомості є критичне мислення, яке забезпечує здатність розрізняти факти від інтерпретацій та виявляти певні недоліки чи вади у трактуванні історії. Зокрема, ще Михайло Грушевський у своїй праці «Історія України–Руси» писав: «Історія України має бути не лише предметом нашого пізнання, а й нашим головним моральним наказом, нашим патріотичним завданням. Від нас залежить збереження історичної правди та формування позитивної історичної свідомості нашого народу» [24, с.8].

У Федеративній Республіці Німеччині (ФРН) політика пам'яті ґрунтується на визнанні злочинів, які були вчинені військами нацистської Німеччини під час Другої світової війни. Це робиться шляхом створення меморіальних комплексів, музеїв, архівів та інших інституцій, що зберігають пам'ять про жертв нацизму. ФРН також активно співпрацює з іншими країнами, які стали жертвами нацизму, для збереження пам'яті про ці події та забезпечення їх неповторення в майбутньому.

Особливо актуальним у Німеччині була поява поняття «Vergangenheitsbewältigung». Поняття «Vergangenheitsbewältigung» в перекладі означає «осмислення минулого» і було введене в німецькомовному контексті з середини 1950-х років. Його вживання було пов'язано з морально-теологічним поглядом на політику, який надавав значення індивідуальному випробуванню самого себе та свого сумління. У подальшому «Vergangenheitsbewältigung» став центральним поняттям, яке охоплювало загальну полеміку в Німеччині щодо спадщини нацистського періоду. Це поняття допомогло Німеччині вийти з «травми» війни та нацизму

і розпочати процес осмислення минулого та відповідальності за дії попереднього покоління.

Процес осмислення непростого минулого в Німеччині відбувався протягом декількох десятиліть і мав свої особливості на різних етапах. Професор Гельмут Кеніг, відомий експерт з цієї проблематики, виділяє чотири історичні періоди розвитку політики «подолання минулого». Важливою складовою цього процесу є обставини, за яких він відбувався, та глибина осмислення нацистського минулого. Розглядаючи цей процес, дослідники вважають це болісним шляхом розвитку, що тривав довгий час, і дав відчутний результат.

Із історичної перспективи, широкі громадські дискусії, включаючи суперечки між істориками, та відповідна емпірична практика та принципи вестернізації країни стали важливими факторами, які допомогли Німеччині подолати своє складне минуле [10, с. 88].

Політика пам'яті у Японії, як і в багатьох інших країнах, також пов'язана з історичними подіями. Відомо, що Японія зазнала великих збитків під час Другої світової війни, а також була винна у вчиненні злочинів війни. Проте, відношення Японії до своєї історії є досить складним та контроверсійним.

Однією з особливостей політики пам'яті в Японії є відсутність юридично обов'язкових документів, які регулювали б політику пам'яті.

За словами дослідників, продовження існування проблеми політики пам'яті у Японії пов'язано зі складними відносинами країни з сусідніми країнами, зокрема Китаєм та Південною Кореєю. Ці країни звинувачують Японію у нестачі повної відповідальності за злочини, які були скоєні під час Другої світової війни. У свою чергу, уряд Японії неодноразово наголошував на необхідності примирення.

Японія була довгий час замкнутим суспільством зі своїми традиціями колективізму, монокультурності та підпорядкування особи загалу. Хоча економічне зростання від 1945 до 1989 року привело до значних змін у

японському суспільстві, корпоративізм та ієрархічні відносини залишалися невиключними. Проте в 1980-х роках прем'єр-міністр Накасоне висловив бажання перетворити Японію на «міжнародну державу», що відкрита світу.

Це привело до культурного відкриття Японії до світу та реформи освіти з метою розвитку індивідуальності та інтернаціоналізації. Наприклад, в 2002 році в шкільну програму ввели період інтегрованого навчання, під час якого учні вивчають цінності інших культур [20, с.171].

В контексті нашого дослідження важливо також розрізнити поняття громадянської і національної ідентичності.

Громадянська ідентичність зазвичай визначається приналежністю до певної держави або політичної спільноти. Це може включати усвідомлення громадянських прав і обов'язків, а також спільних цінностей, які є основою для спільного суспільства. З іншого боку, національна ідентичність пов'язана зі свідомістю належності до певної нації чи етнічної групи. Це може включати спільну історію, мову, культуру, та інші елементи, які об'єднують членів цієї нації.

Отже, різниця між громадянською та національною ідентичністю полягає у визначенні основи ідентифікації. Громадянська ідентичність заснована на приналежності до держави чи політичної спільноти, тоді як національна ідентичність ґрунтується на спільних культурних, історичних та етнічних основах. Обидві форми ідентичності можуть взаємодіяти та впливати одна на одну, створюючи складні політичні та соціокультурні динаміки в сучасних суспільствах.

Методологія дослідження побудована на поєднанні низки методів і прийомів, а саме:

– Збір і аналіз академічної літератури, офіційних документів, історичних текстів, звітів, мемуарів тощо, що стосуються політики пам'яті в Україні та Польщі.

– Теоретичне узагальнення теорій пам'яті, ідентичності, націоналізму та їх зв'язку з політикою пам'яті.

– Вивчення законодавчих і та інституціональних аспектів формування і реалізації політики пам'яті в Україні та Польщі.

– Узагальнення та інтерпретація результатів соціологічних опитувань серед громадян обох країн для вимірювання їхнього сприйняття політики пам'яті та впливу на їхню ідентичність.

– Аналіз позицій, висловлених в офіційних заявах, інтерв'ю і публіцистичних матеріалах експертами, істориками, політологами, діячами культури тощо в Україні та Польщі.

– Контент-аналіз змісту медіа, освітніх програм, публічних промов тощо, що відображають політику пам'яті.

– Компаративний аналіз. Порівняння виявлених тенденцій, історичних подій, державних політик, освітніх програм та інших аспектів політики пам'яті між Україною та Польщею.

– Кейс-стаді. Аналіз конкретних подій або ініціатив, які є ключовими для розуміння політики пам'яті в обох країнах.

Отже, основними поняттями політики пам'яті є «історична пам'ять», «колективна пам'ять», «меморіальна пам'ять» та інші. Ці поняття також є важливими у формуванні національної ідентичності та збереженні історичної спадщини. У результаті визначено, що політика пам'яті є складною та багатогранною проблемою, яка потребує уважного вивчення та аналізу.

Проаналізовані понятійні аспекти та обрана методологічна база створюють необхідну теоретичну основу для подальших досліджень. Аналіз та уточнення ключових термінів дозволили створити чітку схему для подальшого дослідження обраної теми, а використання певних методів дослідження визначило наукові підходи, які використовувалися для отримання та аналізу результатів у наступних розділах магістерської роботи.

1.2. Теоретична основа взаємозв'язку політики пам'яті і громадянської ідентичності

Моріс Альбвакс, французький соціолог, одним і перших почав досліджувати взаємозв'язок між історією та пам'яттю. Згідно з його теорією, людина має два типи пам'яті: індивідуальну та колективну. Індивідуальна пам'ять вбудовується у рамки життя та особистості людини, а колективна пам'ять відображає спогади, що пов'язані зі спільнотою, до якої належить людина. Ці дві пам'яті часто взаємодіють між собою, індивідуальна пам'ять може використовувати колективну для підтвердження, уточнення або заповнення прогалин у спогадах.

Згідно з термінологічним словником, історична пам'ять – це здатність людської свідомості відтворювати минуле, яке є успадкуванням досвіду такого як традиції, пам'ятки, мемуари і т.д [9, с. 321].

Г. Касьянов стверджує, що історична пам'ять відіграє важливу роль у відтворенні історії суспільства та є складовою історичної свідомості народу. За його словами, історичну пам'ять можна розглядати як форму «культурної» або «колективної» пам'яті, що представляє собою міфологізовану концепцію групових уявлень про минуле. У сучасному інформаційному суспільстві історична пам'ять може набувати рис гіперреальності, що серйозно впливає на сприйняття реальності.

Е.Г.Позднякова-Кирбят'єва пропонує використовувати термін «соціально-історична пам'ять», проте вказує на можливу багатозначність цього терміну через включення інших категорій, які також можуть мати нечіткі тлумачення.

Дослідник О. Гриценко підкреслює важливість усвідомлення того, що кожен «формат» представлення політики пам'яті включає не тільки певну методологію продукування нових знань, а й цілу культурну спадщину та традицію. Це означає, що кожен формат включає в себе відповідну групу творців знань та слухачів, культурно підготовлених і спрямованих саме на такий спосіб представлення інформації про минуле, незалежно від того, чи є це об'єктивним науковим дослідженням, чи міфологізованим твором

маскультури, наприклад, кінодрамою або костюмною історичною драмою [9, с. 61].

У загальному розумінні, меморіальні практики можуть мати різноманітні форми та спрямування. Для деяких вони можуть бути засобом політичного маніпулювання минулим (Р. Барт) , для інших - лінгвістичним обґрунтуванням «ефекту реальності минулого» або формою вияву соціальної драматургії (Ж.Дерріда, Ж.Дельоз). Деякі меморіальні практики можуть також мати етичну складову, як у випадку оправданого забуття, та можуть спрямовуватися на формування масової свідомості(М.Бланшо, І.Гофман).

Також меморіальні практики можуть бути використані як засіб мотивації, або ж управління поведінкою людей та груп, що є політичною метою.

В. Бабка стверджує, що для розкриття ефективності реалізації політики пам'яті можна вивчити послідовні етапи її впровадження через вивчення її «глибини» та інтенсивності, а саме:

1. Актуалізація наявних суспільних образів минулого.
2. Коригування моделей колективної пам'яті без кардинальних змін.
3. Якісне перетворення старих чи впровадження нових моделей пам'яті.
4. Формування нових ідентичностей, оцінок, способів поведінки.
5. Використання закріплених ідентичностей, установок, зразків поведінки для реалізації суспільно-значимих чи приватних завдань політичної діяльності [1, с. 229].

Для перших трьох кроків сприйняття минулого є об'єктом управління (формування спогадів та оцінок), а в наступних реалізовується ресурсний потенціал пам'яті (використання закріплених образів).

О. Бойко зазначає, що колективна пам'ять може мати два рівні - офіційний та неофіційний. Офіційний рівень формується урядом та владою з метою керування сприйняттям історії та культурних цінностей у національному просторі. Неофіційний рівень формується стихійними суспільними процесами та відображає переживання та сприйняття

національної історії та культури у широкому колі людей, що може впливати на формування колективної свідомості [3, с.98–100].

Реалізація теоретичних досліджень про політику пам'яті є важливим елементом вивчення цього явища. Українські дослідники активно вивчають цю тему, спираючись на різні теоретичні концепції та методи дослідження.

Дослідження політики пам'яті є складним завданням, яке вимагає використання різних інструментів. У дослідженні, яке було проведено, проаналізовано основні методи дослідження політики пам'яті.

Критичний аналіз документів є одним з найпоширеніших методів дослідження політики пам'яті. Цей метод полягає у вивченні документів, які стосуються пам'яті про минуле, з метою розкриття того, як влада сприймає та інтерпретує історію.

Під час критичного аналізу документів дослідники оцінюють авторитет документів, аналізують їхній зміст та контекст. Також важливо враховувати політичну, культурну та соціальну ситуацію, в якій документ був створений.

Контент-аналіз є методом дослідження політики пам'яті, який використовується для вивчення змісту медійних матеріалів, документів, інших текстів та зображень, які використовуються в політиці пам'яті.

Під час контент-аналізу дослідник звертає увагу на ключові теми, символіку, способи репрезентації подій, людей та ідеологій, що мають вплив на формування колективної пам'яті. Контент-аналіз дозволяє виявити зміни у способах представлення минулого, що залежать від політичного контексту.

Історіографічний аналіз є методом дослідження політики пам'яті, який полягає в аналізі наукових досліджень, присвячених історії та пам'яті.

Історіографічний аналіз дозволяє виявити різні підходи до історії та пам'яті, які використовуються у наукових дослідженнях. Цей метод також допомагає виявити тенденції в дослідженнях пам'яті та з'ясувати, які питання є актуальними у науковому дискурсі.

Дискурсивний аналіз є методом дослідження політики пам'яті, який досліджує мовні прояви політики пам'яті. Дослідник аналізує джерела, які

містять текстову інформацію, щоб визначити, як політики та громадські лідери формують інтерпретації минулого.

Дискурсивний аналіз дозволяє виявити ключові слова, фрази та ідеї, які використовуються для опису інтерпретації минулого. Цей метод також дозволяє виявити різні відтінки значень та інтерпретацій певних подій або персонажів.

Соціологічні дослідження політики пам'яті є важливим інструментом для розуміння того, як суспільство сприймає та інтерпретує історичні події та персонажів. У дослідженні вдалося розглянути такі методи соціологічного дослідження політики пам'яті, такі як соціологічні опитування, фокус-групи, етнографічні дослідження та аналіз масової культури.

Соціологічні опитування є широко використовуваним методом для дослідження політики пам'яті. Цей метод дозволяє виміряти думки та переконання людей щодо історичних подій та персонажів. Дослідники можуть використовувати різні показники, такі як рівень знань про історію, ставлення до певних подій або персонажів, вплив засобів масової інформації та інші.

Фокус-групи є методом соціологічного дослідження, який дозволяє дослідникам зібрати інформацію про те, як суспільство сприймає певні історичні події та персонажів. Фокус-група складається з невеликої групи людей, які обговорюють певну тему або питання. Прихильницею цього методу є дослідниця Ірина Ковальська-Павелко.

Вона вважає, що науковці можуть використовувати фокус-групи для вивчення реакції людей на певні історичні події та персонажів, а також для виявлення тенденцій у відношенні до них.

Етнографічні дослідження дозволяють дослідникам докладніше вивчити культурні практики та переконання людей. Етнографічні дослідження полягають у дослідженні повсякденного життя та культурних звичок людей, що дозволяє зрозуміти їхні переконання та цінності. Дослідник Ю. Опалько

вважає, що такі дослідження є однією з основних форм реалізації історичної політики.

Етнографічні дослідження можуть бути корисним інструментом для дослідження політики пам'яті, оскільки дозволяють вивчити, які історичні події та люди мають значення для певних груп людей.

Аналіз масової культури є методом дослідження, який дозволяє дослідникам вивчити, які історичні події та персонажі репрезентуються у масових медіа, таких як телебачення, кіно, інтернет-ресурси, музика та інші. Цей метод дозволяє вивчити, які історичні події та персонажі мають значення для сучасної культури та як вони інтерпретуються.

Критичний дискурсивний аналіз є методом дослідження, який дозволяє дослідникам вивчити, які історичні події та персонажі представлені у текстах, таких як медіа, політичні документи та інші. Цей метод дозволяє дослідникам визначити та аналізувати домінуючі дискурси та ідеології, які пов'язані з історичними подіями та персонажами.

Дослідниця М. Анджено підкреслює, що дискурс-аналіз – це «усе, що сказане чи написане, загальні системи, репертуар тем, правила висловлювання, які в цьому суспільстві організують здатність сказаності - здатність розповідати та аргументувати, й забезпечує поділ дискурсивної практики».

Одна з ключових теорій в історичній пам'яті – це концепція національної пам'яті. Згідно з цією концепцією, пам'ять є важливою складовою національної ідентичності, а політика пам'яті повинна сприяти формуванню спільної національної історії та пам'яті. Такі відомі українські дослідники, як, наприклад, Оксана Середа, активно вивчає цю концепцію та її роль у формуванні української національної ідентичності.

Іншою важливою концепцією є концепція транзитивної правди. Ця концепція базується на ідеї, що правда про минуле є змінною та залежить від контексту та історичного періоду. Згідно з цією концепцією, політика пам'яті повинна бути відкритою та гнучкою, щоб враховувати змінність історичного

контексту. Такі українські дослідники, як Євген Закарлюка та Д. Шевчук, використовують цю концепцію в своїх дослідженнях політики пам'яті в Україні.

Політика пам'яті в Україні – це складний та багатогранний процес, що відображає низку концепцій та теорій досліджень. У дослідженні було розглянуто найпопулярніші із них.

Концепція «політики пам'яті як інструменту національної ідентичності». Ця концепція визначає політику пам'яті як інструмент національної ідентичності, який використовується для формування та зміцнення національної свідомості населення. Одним із прикладів реалізації цієї концепції є створення національно-патріотичних музеїв, які мають на меті відображення національної історії та культури.

Теорія «конкуренції пам'яті». Ця теорія показує, що різні групи мають різні пам'яті про минуле, і вони конкурують між собою за те, щоб їхнє трактування стало домінуючим. Одним з прикладів реалізації цієї теорії є боротьба між російським та українським трактуваннями історії Голодомору 1932-33 років [2, с.86].

Концепція «політики пам'яті як інструменту реконсиліації». Ця концепція показує, що політика пам'яті може бути використана для досягнення реконсиліації між різними групами, які мають різні пам'яті про минуле.

Іншою теорією є концепція легітимації, запропонована Ніколасом Луманом. Вона стверджує, що наше сприйняття теперішнього значно залежить від нашого знання про минуле, а наші образи минулого зазвичай служать для легітимації існуючого соціального ладу. Отже, політика пам'яті може бути використана як засіб легітимації політичного режиму або національної ідентичності.

Політика пам'яті є мультидисциплінарним і комплексним явищем, що включає в себе різноманітні аспекти культурної, історичної, політичної та

соціальної сфер. Отже, для розуміння цього явища вчені розробляли різноманітні теоретичні підходи.

Один із таких підходів - це культурологічний. За цим підходом політика пам'яті розглядається як механізм формування колективної пам'яті, здійснення збереження та відтворення культурної спадщини. Цей підхід акцентується на культурних цінностях, традиціях та символах, які є важливими для визначення ідентичності нації або інших груп людей.

Історичний підхід зосереджується на дослідженні процесів формування та інституціоналізації пам'яті про минуле, а також вивченні ролі, яку відіграє держава в цих процесах. За цим підходом політика пам'яті є механізмом утворення офіційного історичного нарративу, що забезпечує згуртування нації навколо спільних історичних знань та ідентичності.

Соціологічний підхід, у свою чергу, зосереджується на соціальних процесах, що супроводжують політику пам'яті, включаючи масові рухи, колективні практики та комунікацію. Цей підхід досліджує вплив політики пам'яті на соціальну динаміку, тобто як ці процеси впливають на взаємовідносини між різними соціальними групами.

Отже, дослідження дозволило встановити, що поняття політики пам'яті не має однозначного тлумачення та може розумітися й інтерпретуватися по-різному в залежності від соціально-політичного контексту та культурного середовища. У результаті аналізу визначено, що варто враховувати різні підходи до розуміння політики пам'яті та розглядати її як складну та багатогранну проблему, яка пов'язана з формуванням національної ідентичності, збереженням історичної спадщини та побудовою демократичного суспільства.

1.3. Стан наукової розробки і джерельна база дослідження

В Україні політика пам'яті стає дедалі актуальнішою та важливішою, особливо в контексті політичних змін та демократизації суспільства.

Ключовими науковцями, що досліджували й питання політики пам'яті й продовжують це робити в Україні є: Г. Касьянов, В.В'ятрович, Я.Грицак, І. Ковальська – Павелко, В. Кремень, А. Киридон, В. Бабка та В. Боднар.

Важливою джерельною базою є акти законодавства України, укази Президента, постанови Верховної Ради, та рішення Кабінету Міністрів, а також резолюції Європарламенту та інші нормативні документи, що стосуються питань українського історичного минулого та політики пам'яті.

Відома дослідниця А. Киридон у багатьох своїх працях, зокрема в аналізі політики пам'яті в Україні в 1991 – 2015 рр., зазначала, що політика пам'яті є важливим аспектом сучасного соціокультурного контексту, визначаючи сприйняття минулого та його вплив на формування майбутнього [47, с.86].

Вона вказує на те, що політика пам'яті часто характеризується вибірковістю, акцентуючи увагу на конкретних подіях, героях та місцях, що може призводити до упередженого тлумачення історії.

Важливим аспектом розуміння політики пам'яті є усвідомлення її соціокультурного характеру і його залежності від різноманітних чинників. Пам'ять є динамічним явищем, яке змінюється в залежності від потреб суспільства та взаємодії із сучасністю. Саме через це політика пам'яті стає актуальним конструктом, що визначає сприйняття минулого та його роль у формуванні майбутнього.

Як вважає доктор філософських наук В. Кремень, важливу роль у формуванні історичного підходу до політики пам'яті в Україні відіграла українська інтелектуальна еліта. Це все робилося шляхом визначення статусу та інтерпретації історичних подій, які потім закріплюються в матеріалах та публікаціях.

Установи культури та освіти, ЗМІ є основними засобами трансляції в історичному підході. За аналізом багатьох українських дослідників, було визначено, що не лише історична територія, спільна мова, економіка і

громадянська культура, але і колективна пам'ять впливають на консолідацію суспільства та формування національної ідентичності.

Згуртованість можна описати як стійке існування окремих спільнот, які характеризуються визначеними соціокультурними та соціально-психологічними ознаками, що дозволяє створювати систему процесів для забезпечення цілісності спільноти. Це також відображає рівень залученості членів спільноти до неї та ступінь їхньої прихильності до спільноти [6].

Багато українських дослідників займаються вивченням політики пам'яті та її категоріями. Наприклад, Оксана Булаєнко вивчала політику пам'яті в контексті української ідентичності.

Категорії «травма» і «травматична пам'ять» у розумінні політики пам'яті розглядає дослідник Ігор Щупак. У своїх працях він наголошує на тому, що «Україна стала першою країною на пострадянському просторі, яка включила тему «Голокост» як обов'язкову для вивчення в курсі історії України і в курсі всесвітньої історії». Він вважає, що якщо це навіть травматична пам'ять, ми не повинні забувати її, а розуміти у правильному руслі.

Науковець А. Чик вивчав поняття «культурна пам'ять» і «колективна пам'ять». Ю. Лотман, А. Гуревич, А. Моль з точки зору культурологічного підходу досліджують пам'ять як культурно-історичну спадщину, вагомий духовний потенціал українців [31, с.5-8]

Що стосується колективної пам'яті, то дослідник А. Чик вважає, що в умовах прогресивних змін в нашому сучасному суспільстві, пошук ідентичності починається із пошуку об'єднувальних символів у минулому.

Андрій Портнов, який досліджував поняття «політика забуття» та «політика непам'яті», вважає, що найкраще ці категорії проявилися в Україні після Другої світової війни. Тема війни є ключовою для дослідження цих понять. «Особливістю України, порівняно з Білоруссю й Молдовою, є багатство регіонального розмаїття моделей пам'яті та тяглість (починаючи від 1991 року) підручничкової схеми історії» [12, с.3].

Проблема показу минулого в концептах пам'яті має надзвичайно складну розгалуженість. В. Мак-Ніл, американський історик, вказує на те, що історики, які пишуть наукові тексти, мають тенденцію формувати образ минулого через призму своїх соціальних, родинних, релігійних, етнічних, державних, культурних тощо переконань та цінностей. Інколи це робиться відкрито, а інколи непрямо, через вибір фактів та інтерпретацію подій. У кінцевому підсумку, це може впливати на сприйняття історії та наше розуміння минулого.

Тому «жоден історик не зможе заперечувати, що його бачення минулого віддзеркалює досвід його епохи, залежить від традицій і школи, несе на собі відбиток того часу і місця, в якому він жив».

У своїй статті «Антропологічний підхід до феноменів політичного світу: методологічний аспект» український історик Д.Шевчук підтримує думку, що сучасна політична антропология стверджує, що саме влада вносить розгалуженість в суспільні відносини. Це призводить до того, що дисципліна відмовляється від пошуку «ідеальних» культурних систем та досконалих аналізів, а звертається до конфліктів у соціальному та політичному світі.

Сила антропологічної інтерпретації полягає у розумінні суті того, що досліджується, а не в підтвердженні інших концепцій культури. Це допомагає уникнути конструювання бездоганних описів формального порядку, якого насправді не існує. «Хороша інтерпретація приводить до самої сутності того, що досліджується, тоді як невдалий аналіз може призвести до збочення уваги від суті до прагнення до досконалості та краси формального порядку».

Українська дослідниця Л. Кліманська переконана: «Політичну антропологию можна визначити як науку про «людину політичну» – суб'єкта політичної творчості, його можливості та обмеженість, специфіку його впливу на соціальне та духовне середовище. ... Політична антропология протистоїть, з одного боку, уявленню про людину в політиці як про безмірно малу величину, як про гвинтик політичного механізму, а з іншого боку -

визначеному прагматизму, що випускає з поля зору гуманістичний, ціннісний вимір політичного. Разом з політичною психологією ця галузь політичних знань порушує питання про специфічну мотивацію «людини політичної», про політику як покликання і професійний обов'язок, як мету та засіб досягнення мети, як творчість і ритуал» [12, с.35-38].

Також Л. Кліманська вважає, що політична антропологія базується на індивідуально-ціннісному підході та досліджує суспільно-політичні явища через призму людської природи та поведінки. Хоча цей напрям з'явився у ХІХ-ХХ ст., антропологічні ідеї вплинули на західноєвропейський політичний дискурс ще раніше. Українські політичні мислителі також висловлювали антропологічні ідеї, але вони не були домінуючими в системі національного політико-культурного етосу [2, с.28].

Україна – країна, в якій питання політики пам'яті набуває великої актуальності. Один з прикладів застосування політичного підходу до політики пам'яті в Україні є перейменування вулиць та площ в рамках декомунізації, проведеної після 2014 року. Державна політика пам'яті також спрямована на відтворення та збереження культурної спадщини України, зокрема, відновлення пам'ятників історії, що знищені під час радянської епохи.

Ключовою інституцією, що досліджує політику пам'яті в Україні є Інститут національної пам'яті та його осередки в регіонах України. Вони здійснюють дослідження та аналіз політики пам'яті, зберігають архівні матеріали та документи.

Також важливими є українські дослідницькі центри, наприклад, Центр студій геноцидів ім. Рафаеля Лемкіна, що створений при Херсонському державному університеті й аналізує таке явище, як геноцид. Науково-координаційна рада Центру у жовтні на базі офісу університету відкрила освітньо-культурний хаб Interesting Ukraine, де організують заходи, на яких обговорюють злочини геноциду проти українського народу. Керівником центру є Юрій Капарулін. Одне з останніх його досліджень – «Злочин

геноциду: історичні аспекти, меморіальні закони та політичні дискусії в Україні».

У Польщі історики вказують на різноманітність підходів, що стосуються політики пам'яті. Основні науковці, що розглядають це питання це Е. Ольшевський, Я. Куртика, Є. Пончек, М. Корнат та інші.

Як вважає польський історик Євгеніуш Пончек у науковій статті «Політика пам'яті проти історичної політики: аспекти семантичний, аксіологічний, субстантивний у польському наративі», історична політика – це своєрідний метод саме «робити політику». У різних аспектах, зокрема семантичному, він вважає, що доки політика розглядається, як «здатність досягати можливих речей», то при цьому вона починає сприйматися, як щось «далеке», у «перспективі». Використання цього аспекту може бути частиною «легітимізації влади і розширення аргументації політичних рішень» [39, с. 407].

Ще один польський історик Едвард Ольшевський у дослідженні «Суспільна пам'ять й історична політика в програмах польських політичних партій» вказує на різноманітність підходів у Польщі до питань пам'яті та історії. Він класифікує політику пам'яті, яку продукує держава, за такими моделями – консервативна, ліберальна та тоталітарна.

За ліберальною моделлю держава повинна залишатися нейтральною у формуванні суспільної політики пам'яті та пасивною у самій сфері історичної пам'яті.

Критична модель, вважає Ольшевський, є «протилежністю ліберальній моделі», вона передбачає «прагнення держави розуміти відповідальність за чорними сторінками історії». На його думку, важливим у країні є вплив історіографії на формування колективної пам'яті й національної ідентичності, які «повинні служити об'єктивній правді».

Тоталітарна модель передбачає «нав'язування своєї історичної пам'яті, яка подобається певній владі». Тому він зазначає, що політика пам'яті все ж таки повинна мати більший вплив на народ.

«Слід докласти зусиль, щоб історія, про яку пишуть науковці, мала дедалі більший вплив на формування ідентичності, інтегруючи індивідуальну, сімейну, регіональну пам'ять в один потік національної пам'яті й традицій» [39, с. 411].

Також важливою інституцією у Польщі є Інститут національної пам'яті (Instytut Pamięci Narodowej). Це державна установа, яка спеціалізується на зборі та аналізі документів державної безпеки з 22 липня 1944 року по 31 липня 1990 року. ІНП здійснює розслідування злочинів нацистського та комуністичного режимів, а також проводить освітню діяльність.

Установа виникла на базі Державної головної комісії з вивчення гітлерівських злочинів і має статус науково-дослідницького інституту з функціями слідства та звинувачення. Її роботу регулюють закони, зокрема «Закон про ІНП» та «Закон про розкриття інформації, яка міститься в документах державних служб безпеки періоду 1944-1990 рр.».

ІНП складається з чотирьох структурних підрозділів: Комісії розслідування злочинів, Бюро надання та архівації документів, Бюро публічної освіти та Бюро люстрацій. У ІНП діють також 11 регіональних відділень та 7 делегатів в окремих містах. Загалом в установі працює близько 2119 осіб, з них 370 – в архіві.

Отже, джерельна та наукова база політик пам'яті в Україні та Польщі є важливими факторами, які формують спосіб сприйняття минулого в обох країнах. В Україні велика увага приділяється переосмисленню історії за рамками радянського нарративу, зокрема через розкриття документів, архівного матеріалу та споглядання на історію з різних точок зору. Наукова спільнота активно вивчає події та взаємодії в контексті формування національної ідентичності.

У Польщі також спостерігається значна робота над історичними джерелами, особливо в контексті подій, пов'язаних із Другою світовою війною та післявоєнним періодом. Наукові дослідження сприяють глибокому

розумінню історії та допомагають сформулювати політику пам'яті на основі об'єктивних фактів.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Отже, у цьому розділі було розглянуто методологічний інструментарій дослідження політики пам'яті. Було проаналізовано різні методи дослідження, такі як історичний аналіз, кейс-стаді, контент-аналіз, опитування та інші. Дослідження дозволило встановити, що вивчення політики пам'яті потребує застосування комплексного підходу та комбінації різних методів, оскільки ця проблема є багатогранною та пов'язана з різними аспектами історії, політики та культури.

Розуміння теоретичних концептів та методології політики пам'яті є важливим для розробки стратегій та дійових заходів, що спрямовані на збереження культурної спадщини та зміцнення ідентичності в сучасному світі.

У розділі було встановлено, що політика пам'яті є важливим інструментом формування ідентичності та національної свідомості. Однак, на практиці вона часто використовується для політичних цілей та маніпулювання громадською думкою.

За результатами дослідження було визначено декілька проблем, пов'язаних з політикою пам'яті, таких як використання політики пам'яті для політичних цілей, маніпулювання громадською думкою, недостатня увага до різних історичних подій та пам'ятних місць.

У розділі було ретельно розглянуто теоретичні концепції, методологічні підходи та джерельні матеріали, що формують основу дослідження. Акцент зроблено на важливості теоретичного осмислення політики пам'яті та її взаємодії з формуванням громадянської ідентичності в контексті України та Польщі. Методологічний підхід, заснований на комплексному аналізі офіційних документів розкриває широкий різновид факторів, що впливають на сприйняття минулого та формування громадянської самосвідомості.

Джерельна база включає різноманітні матеріали, що аналізують офіційні політики пам'яті, інтерпретації історичних подій та відображають публічну думку. Це дозволяє враховувати різноманітні погляди та трактування історії, що є ключовим у контексті розуміння взаємодії політики пам'яті та громадянської ідентичності.

Розділ надає необхідну теоретичну та методологічну базу для подальшого вивчення впливу політики пам'яті на формування громадянської ідентичності в Україні та Польщі.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИЧНЕ ПІДґРУНТЯ ТА ВПЛИВ ДЕРЖАВИ Й ІНШИХ ІНСТИТУТІВ НА ПОЛІТИКУ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ

2.1. Історичні події, що стали основою політики пам'яті в обох країнах

Розгляд історичних подій, що стали основою політики пам'яті в Україні варто розпочати від початку формування української національної ідентичності в у 19-20 століттях. В цей час відбувалися події, до прикладу, революційні події 1848 року, що вплинули на українську культуру і свідомість.

Революційні події 1848 року, також відомі як «Весна народів» вплинули на формування української національної ідентичності. Ці події спалахнули в різних частинах Європи, включаючи Галичину, яка на той час була під владою Австрійської імперії. Рух 1848 року в Україні був частиною загальноєвропейської хвилі демократичних рухів та національних збуджень.

Українські націоналісти того часу вважали:

«Але, як усе на світі з часом минає, як по зимі прикрій весна наступає, так, браття, і цей сумний стан змінився через конституцію. Це велике право, це велике добродійство – це сонце, що, як усім, так і русинам, засвітило й до нового життя нас пробудило... Уставайте ж, браття, уставайте з довгого сну вашого, бо вже час. Станьте, але не до звади й незгоди, але двигнімося разом, щоб піднести народність нашу й забезпечити дані нам свободи» [7, с.68].

Головною метою цього руху було відродити українську державність та пробудити національну свідомість

Попри великі людські втрати та національні розбіжності, революційні події викликали значний розмах у всіх сферах суспільного життя Східної Галичини. Одним з важливих досягнень цього періоду було вирішення нагальної соціальної проблеми – ліквідація панщини. Це визнання того, що

ми є частинами єдиного українського народу, додало сил і мотивації для подальшої боротьби за національне та соціальне визволення.

«У соціально-культурному плані русинсько-українська спільнота Галичини перебувала у дуже відсталому, занедбаному стані. Переважно це були селяни-кріпаки та уніатські священики, які попервах були такі ж злиденні як селяни. Але завдяки реформам імператора Йосифа II у 1780-х роках їх урівняли в правах з католиками у правовому сенсі, зробили певні навчальні заклади. І на ситуацію 1848 року, окрім русинських селян, ще був такий освічений прошарок. Але їхніми опонентами у цьому ж краю були поляки, у яких свої були претензії до уряду. Натомість в українській спільноті було більше претензій до поляків, а не до цісаря» [4, с.84-88].

Революційні події 1848 року в Україні мали значний вплив на політику пам'яті. Перш за все, вони відкрили двері до публічного обговорення питань національної ідентичності та культурного спадку. Українські інтелектуали активно пропагували українську мову та культуру, підкреслюючи важливість збереження національної спадщини.

Події 1848 року також вплинули на утвердження української історії як окремої гілки національної історії. Історики та публіцисти в цей період розпочали активно досліджувати історію українського народу, намагаючись відновити та зберегти спогади про події, які стали важливими для формування національної ідентичності.

У столиці Польщі, у Варшаві, увечері 21 квітня 1920 року лідери Української Народної Республіки, Симон Петлюра, і Польщі, Юзеф Пілсудський, уклали важливий договір про спільну війну проти Росії. Умови цього союзу викликали неоднозначні реакції та мають важливий вплив на події того часу.

Вечір 21 квітня 1920 року виявився ключовим моментом для взаємодії обох країн – Польщі та України, коли вони вирішили об'єднати зусилля для протистояння російській загрозі. Однак умови цього союзу були неоднозначними і породжували дискусії серед істориків навіть в сучасності.

Кандидат історичних наук Андрій Руккас вважає, що спричинені подіями на теренах України наприкінці 1919 року кардинальні зміни суттєво вплинули на хід українського національно-визвольного руху. Піддаючись прямому військовому протистоянню з російськими більшовиками та білогвардійцями, Українська Народна Республіка, опинившись в ізоляції через дипломатичну блокаду союзників, зазнала значущої поразки – як у військовому, так і політичному вимірах.

У 1920 році УНР відмовилася від контролю над Галичиною та Західною Волиною, після чого уклала угоду з Польщею про спільну боротьбу проти Червоної армії на території України. Це рішення не всім політикам подобалося через відмову від західних земель.

Червона армія відступала з боями в Україні, але зберегла свої сили, приводячи нові частини на територію країни. Здійснений контрнаступ дозволив їй перейти в контрфанзу на позиції Польщі та України. Біля Варшави відбулася велика битва, яка спричинила контрнаступ поляків та продовження бойових дій в Україні до листопада 1920 року.

Голодомор 1932-1933 років став однією з найбільш трагічних подій української історії. Ця трагедія стала об'єктом політики пам'яті і збереження історичної пам'яті в Україні. Сучасні дослідження цієї події допомагають краще зрозуміти її причини і наслідки.

Станом на 2022 рік геноцидом українського народу Голодомор 1932–1933 років було визнано парламентами 23 країн у світі. У квітні 2022 року палата депутатів парламентів Чехії та Бразилії також визнали Голодомор актом геноциду.

Як вважає кандидат історичних наук Іван Петриненко, визнання Голодомору геноцидом є дуже важливим для України, адже цей факт є встановлення права та справедливості у всіх аспектах.

«Це визнання і засудження на світовому рівні факту того, що російський комуністичний тоталітарний режим цілеспрямовано здійснив найбільший злочин – геноцид української нації. І весь світ відповідно має знати й

розуміти злочинну сутність Москви, яку вона намагається прикривати фальсифікацією історії й різною політичною брехнею» [11, с.172].

За результатами соціологічного опитування, проведеного групою «Рейтинг» у листопаді 2022 року, 93% українців підтримують твердження про те, що Голодомор 1932-1933 років є геноцидом українського народу. Лише 3% опитаних висловлюють зворотню думку, і ще 4% респондентів не мали чіткої відповіді на це питання.

Слід зауважити, що за останні десять років кількість прихильників погляду про Голодомор як геноцид українського народу збільшилася у півтора рази, як відзначають експерти у галузі соціології.

Невелика зміна у ставленні українців до Голодомору почалася тоді, коли президент України Віктор Ющенко(2005–2010 роки) наголосив, що Голодомор – це геноцид та «радянська окупація» – це основна причина. Історик, народний депутат Володимир В'ятрович в інтерв'ю «Радіо Свобода» говорив:

«Найбільше ми боялися того, щоб ця пам'ять стала такою офіційною, після правління Віктора Ющенка. Він справді приділяв чимало уваги. І справді було багато зроблено для різного роду інформаційної кампанії, для донесення інформації про Голодомор. І от раптом приходять до влади Янукович, який в першому своєму міжнародному виступі в ПАРЄ у квітні 2010 року заявляє, що Голодомор – не геноцид, а «общая трагедія всех савецьких народів» [18, с.28].

Ющенко, за словами багатьох істориків намагався актуалізувати символічну роль для відокремлення українців від радянських впливів. Також, присвоєння Степану Бандері звання Героя України, попри очікувану критику з боку Росії та Заходу, було стратегічним кроком у радикальному розриві з радянською спадщиною. Віктор Янукович, після перемоги на президентських виборах, відмінив сторінку про Голодомор на офіційному президентському сайті та скасував високу відзнаку, присвоєну представнику націоналістичного руху.

Друга світова війна мала велике значення для України, яка на той час була у складі Радянського Союзу. Українські військові брали активну участь у боротьбі з нацизмом, і їх внесок у тій війні був одним з найбільших. Ці події також значно вплинули на формування національної ідентичності та пам'яті в Україні.

В інституті національної пам'яті України здебільшого виділяють три різні моделі пам'яті щодо Другої світової війни. Західноєвропейська модель розглядає цю війну як трагедію та найбільший злочин проти людства. В наукових працях прихильників цієї моделі детально досліджуються події воєнної історії, а також повсякденне життя людей під час війни. Особлива увага приділяється проблемам Голокосту та примиренню.

Націоналістична, антитоталітарна модель пам'яті про Другу світову війну спрямована на докладний аналіз подій 1939–1941 років і розглядає події «золотого вересня» як агресію СРСР проти Польщі.

Російська модель ґрунтується на численних тезах, серед яких основними є твердження про економічну доцільність ГУЛАГу та пояснення перемоги як єдиного позитивного аспекту комуністичної системи.

Сучасну історичну пам'ять українців про Другу світову війну вчені описують як гібридну модель. В українському суспільстві існує протистояння між радянською та сучасною моделями пам'яті про події того періоду. Поняття «Велика Вітчизняна війна» залишається в історичній пам'яті українського народу вже тривалий час. Проте в останній час наукова література використовує такі терміни, як «німецько-радянська», «нацистсько-радянська» війна тощо.

Під час Другої світової війни в Україні були важкі моменти, і не було досягнуто державної незалежності. Проте цей період має і позитивні аспекти для національного державотворення. У цей час відбулося об'єднання українських земель у єдиній державі та визначення кордонів сучасної України. Це покращило її геополітичне положення в Європі та збільшило її вплив серед інших радянських республік. Попри ініційовані комуністичним

керівництвом СРСР дії, Україна стала однією з країн-засновників ООН у 1945 році та вступила до Ради спеціалізованих організацій цієї міжнародної організації. Україна також отримала єдину військову відзнаку національного героя, орден Богдана Хмельницького.

Проте, до цього часу, Українська Повстанська Армія (УПА) залишається предметом неоднозначної оцінки для більшості населення, і День Перемоги надалі сприймається як свято, пов'язане із перемогою комуністичного СРСР над нацистською Німеччиною. Українці залишаються маловідомими європейцям як активні учасники Другої світової війни. До 2015 року виникали розбіжності між ветеранами радянської армії та учасниками УПА. Як зауважує історик Ігор Бігун, починаючи з 2015 року, за президентства Петра Порошенка в Україні набула активного втілення політика національної пам'яті.

«Процесу примирення між ветеранами сприяла чинна політика національної пам'яті з 2015 року, коли відзначали 70-ліття завершення Другої світової війни. Тоді поруч з президентом Порошенком на трибуні сиділи як ветерани Червоної армії, так і ветерани УПА під час урочистостей. І потім, я навіть бачив фотографії, у них було застілля – і теж вони сиділи разом, у Верховній Раді так само їх посадили разом. Ми не можемо знати їхні думки, чи вони побраталися. Але вони не ворогують, сидять за одним столом» [12, с.35].

Оцінка подій Другої світової війни складна і різноманітна, і важко зводити її до єдиної національної ідеї. Зовнішні та внутрішні політичні фактори, національні питання, соціальні та ідеологічні аспекти, а також військові питання ускладнюють створення єдиного історичного наративу, який міг би об'єднати всі сегменти населення.

Проте побудова об'єктивної версії історії Другої світової війни також не може служити національному історичному наративу. Для консолідації суспільства потрібна чітка ідеологічна концепція, вважають дослідники цих подій.

І. Бігун говорить, що в пам'яті українців має настати трансформація цих подій. У цьому він виділяє такі аспекти – зміна фокусу уваги з Великої Вітчизняної війни на Другу світову війну; зміна символів для вшанування; перенесення фокусу з подвигу Червоної армії на подвиг всіх українців [23, с.46].

Проте глибоке переосмислення подій Другої світової війни відбулося на початку вторгнення Росії в Україну у 2022 році. Переважна більшість українців з лютого 2022 року хотіла б дистанціюватися від усього російського, тим паче й осмислення Другої світової війни за радянською концепцією. В Україні вже два роки не святкують день перемоги, натомість, 8 травня відзначається день перемоги над нацизмом.

Політика пам'яті в Польщі сформувалася завдяки ряду історичних подій, які визначили колективну свідомість країни та вплинули на її підходи до вшанування минулого.

Однією з ключових подій є Польський повстанський рух під час Другої світової війни. Польський підпільницький супротив у складі Армії Крайової та Польського Повстанського Комітету прагнув визволити Варшаву від нацистської окупації. Ці події визначили долю Польщі як країни, що активно протистоїть нацизму, і стали важливим елементом національної ідентичності. Його називають в країні Варшавським повстанням.

Як пишуть польські історики, вірші та пісні стали невід'ємною частиною Варшавського повстання і вони вже стали частиною «залізного канону» польської культури.

Для людей, які жили при тих подіях, не виникало сумнівів щодо того, що метою повстанського акту було не лише протистояння нацистам, але й захист від радянської неволі. Навіть при спробах різних тлумачень, важко було уникнути антиросійського відтінку цієї події, оскільки велика частина суспільства вважала її важливою запорукою протистояння радянському впливу. Польський історик, доктор соціології Анджей Шпоцінський зазначав:

«Пам'ять Варшавського повстання і різноманітні форми вшанування його пам'яті так, як «за часів Комуни», служать радше проявам і укріпленню глибоких розбіжностей (яких, на моє переконання не вдасться подолати), що існують у сучасному польському суспільстві, а не його інтеграції» [29, с.28].

Найбільш обговорюваною темою української та польської історіографії є питання щодо взаємин між Україною та Польщею в Західній Україні у період 1939-1945 років.

Вперше це питання детально було висвітлене у дослідженнях істориків Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Наприклад, у 1997 році відбулася міжнародна науково-практична конференція «Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ столітті», яка була організована вченими університету.

Дослідження історика Володимира Сергійчука стосовно депортації поляків з Галичини в Польщу в 1944 році вказує на те, що багато поляків не бажали залишати свої землі, враховуючи труднощі такого переселення в умовах бойових дій та негоди зими.

Міжвоєнний період у Польщі, коли східна Галичина входила до їхнього складу, відзначався складними соціально-політичними змінами та напруженими відносинами з місцевим населенням. Польща зазнавала труднощів у побудові багатоетнічної держави, вона намагалася забезпечити рівноправ'я різних національних груп. У східній Галичині українці стикалися з обмеженнями щодо використання рідної мови та своїх культурних особливостей.

Діяльність Організації Українських Націоналістів (ОУН) у контексті міжвоєнного періоду у Польщі має визначальне значення. Заснована у 1929 році, ОУН виступала за створення незалежної української держави та використовувала різні методи для досягнення цієї мети. Зокрема, протягом 1930-х років, ОУН проводила антипольські акції, спрямовані проти державної політики Польщі в східних областях. Ці заходи включали

підпільну пропаганду, а також воєнні акції проти польських владних структур.

Зазначеної діяльності ОУН в Польщі властивий великий ступінь комплексності, адже вона впливала на етнічні та політичні відносини у регіоні, спричиняючи взаємну неприязнь і конфлікти. Такий період в історії відзначений нестабільністю та важкими взаєминами між українцями та польською владою.

Масові вбивства польського та українського населення, здійснювані Українською Повстанською Армією (УПА) та Армією Крайовою (АК), разом із представниками цивільного населення обох національностей, важким етапом історії, зазначив український історик Володимир В'ятрович. Серед численних трагічних подій, що розгорталися під час конфлікту, пік стався 11 липня 1943 року в селі Павлівка Волинської області. У місцевому костелі того дня відбулося масове вбивство близько 200 поляків. В'ятрович зазначив, що кількість жертв, яку подають польські та українські дослідники, є дещо різною. У 60% випадків розходження в інформації є значно великим.

Польська історіографія офіційно охарактеризувала події 1943 року як «Волинську різанину». У липні 2016 року польський Сейм ухвалив резолюцію, якою визнав Волинську трагедію геноцидом. Це визнання стало важливим етапом у розумінні історії та сприяло встановленню діалогу між польським і українським суспільствами для подолання трагічних наслідків минулого.

9 вересня 1944 року Комітет національного визволення Польщі, що функціонував як маріонетковий уряд, та уряд Української Радянської Соціалістичної Республіки уклали угоду про «взаємний обмін населенням». Згідно з цією угодою, українці з території Польщі були виселені до УРСР, а польське населення з території України – до Польщі. Для здійснення цієї операції було створено оперативну групу «Вісла», яка нараховувала близько 21 тисячу військових.

Операція тривала до 29 липня того ж року. Українці були примусово виселені зі своїх етнічних територій та розселені по північній і західній частині Польщі. Під час цієї акції владні підрозділи вдалися до насильства, спричиняючи пожежі українських житлових будинків, руйнуючи церкви та українські цвинтарі. В. В'ятрович вважає, що цю операцію можна кваліфікувати, як воєнний злочин. Він вважає цю операцію «злочином тоталітарного режиму», але в даному випадку саме злочином польського комуністичного режиму.

Ще однією суттєвою історичною подією є Катинський масовий розстріл 1940 року, де тисячі польських військовослужбовців були убиті НКВС за рішенням Сталінської влади. Це стало сприйняттям Росії як агресора, що порушило довіру та стосунки між двома країнами.

Як зазначає польський історик, доктор соціології Анджей Шпоцінський, пам'ять про цю подію досить пізно з'явилася у польській історичній свідомості – масово про неї заговорили після 1989 року.

Вживання терміну «Катинь» у Польщі не обмежується лише позначенням конкретного місця, але служить як загальна назва для всіх таборів смерті, де були убиті польські офіцери, включаючи ті, що поховані в Харкові та Медному. Пам'ять про Катинь мала виражений антиросійський акцент, і це посилювалося деякими росіянами, особливо в контексті спроб маніпуляцій та фальсифікацій у справі про Катинь.

Також важливою подією для політики пам'яті стала Солідарність, рух за свободу та незалежність, що виступав проти комуністичного режиму в 1980-х. Цей період в історії Польщі визначив прагнення до самостійності та демократії.

Польська профспілка «Солідарність» відіграла ключову роль у розпаді комуністичного блоку. На початковому етапі ця організація об'єднувала 10 мільйонів поляків, що складало четверту частину населення країни. Навіть попри те, що у грудні 1981 року влада визнала її діяльність незаконною, до

1989 року «Солідарність» вдалося ввійти до парламенту і взяти участь у «знятті» комуністичного режиму.

У грудні 1970 року виник страйк на Гданській корабельні, великому промисловому підприємстві, де працював 27-річний електрик Лех Валенса. Страйк спрямовувався проти підвищення цін на продукти. З перших днів Валенса брав активну участь у страйкових подіях, входячи до складу страйкому та беручи участь у переговорах з керівництвом корабельні та міліції.

Комуністична влада придушила гданський страйк за допомогою танків, і внаслідок сутичок із силовиками загинули понад два десятки учасників акцій. Тоді Валенса вперше затримали, і він провів чотири дні в відділі міліції.

Після придушення страйку 1970 року Валенса втратив віру в ефективність нерегульованих протестів на вулицях і прийшов до висновку, що ефективна боротьба проти режиму можлива лише через організовану структуру.

У 1981 році Лех Валенса очолив незалежну профспілку «Солідарність». У 1983 році отримав Нобелівську премію миру, а в 1990 році став першим президентом Польщі після падіння комуністичного режиму в результаті мирної зміни влади.

Згодом депутат польського Сейму, лідер «Солідарності», а також електрик за фахом Лех Валенса про успіх цього руху говорив так:

«У комуністичних країнах була поширена думка, що комуністичні спецслужби знають геть усе. Та виявилось, що вони неспроможні впіймати, наприклад, мене, що їм не під силу викрити Радіо Солідарність чи ліквідувати редакцію тижневика «Мазовше». Тож для нас стало очевидним, що вони не є всемогутніми і знають далеко не все. Це було джерелом нашої сили» [29, с.19].

Наразі у Польщі події, які сталися понад 30 років тому згадують із гордістю. Для жителів міста Гданськ боротьба «Солідарності» є визначною для власної ідентифікації.

Як вважає польський прем'єр-міністр Матеуш Моравецький, важливо, щоб протягом останніх 40 років «ідеали Солідарності» були збережені як не просто музейні артефакти, але як цінності, які встановлюють стандарти в суспільному житті. Це є своєрідним прикладом, до якого польське суспільство на його думку наразі прагне.

Проте і в інтерпретації цих подій у Польщі виникають певні конфлікти. Лідера «Солідарності», антикомуністичного руху, та лауреата Нобелівської премії миру, Леху Валенсу, давно підозрювали у зв'язках з комуністичним режимом. Звинувачення проти нього набрали обертів після виходу на світ агентурних документів, які, за ствердженнями, були особисто підписані ним.

Проте Валенс заперечував:

«До 1990 року я просто сміявся, коли чув підозри про мою нібито співпрацю. Я думав: прийде час, ми відкриємо документи, і тоді ви побачите, як я чудово боровся. Я не думав, що ці документи будуть знищені. Там було сто томів жорстких документів на мене! А залишили лише один! Та й той сфальшований!» [29, с.58]

Водночас більша частина Польщі схвалює події тих років та не вірить у провокації проти Валенси.

Польща також стикалася з трагічними наслідками Голокосту, що суттєво вплинули на формування її пам'яті. Поляки зазнали великих втрат внаслідок нацистського геноциду, і вшанування пам'яті жертв стало важливою складовою політики пам'яті.

До кінця 1980 – початку 1990 років події Голокосту в Польщі було майже необ'єктивно висвітлені.

Москва впливала на стратегію пам'яті політики стосовно євреїв, які загинули під час Другої світової війни у Польщі. Антисемітські прояви у національній політиці стали відчутними вже кілька років після кінця

Третього Рейху: у листопаді 1948 року був розпущений Єврейський антифашистський комітет, а в січні наступного року почалася кампанія проти «носіїв бездержавного космополітизму». У Польській Народній Республіці переписали історію повстання у Варшавському гетто, наголошуючи на ролі комуністів у спротиві 1943 року, зміщуючи акценти.

Синхронно зменшувалися масштаби геноциду польських євреїв. У грудні 1946 року в політбюро відбулося штучне збільшення числа жертв поляків, які прирівнювали до загиблих євреїв під час Голокосту. Їх включали до «польських жертв» аналогічно з тим, як у СРСР до «радянських громадян». Наприклад, на пам'ятнику в Белжеці 1963 року було вказано: «Пам'яті жертв гітлерівського терору, вбитих у 1941–1943 роках», що створювало аналогію із пам'ятником «Радянським громадянам та військовополоненим солдатам і офіцерам Радянської армії» у Бабиному Яру, відкритим у 1976 році.

Порівнюючи місце Голокосту в колективній пам'яті України та Польщі після розпаду радянського тоталітаризму до 2018 року, варто відзначити помітну різницю в етнодемографічному складі населення обох країн. Сучасна Польща з населенням приблизно 39 мільйонів людей має лише близько 10 тисяч євреїв, що фактично робить її мононаціональною (за даними 2011 року 92% громадян вважали себе поляками). У порівнянні, Україна є етнополітичним організмом, де національні меншини за даними перепису 2001 року складали приблизно 22%, з них 103 тисячі євреїв, що становили 0,5% населення України на початку XXI століття.

Водночас, поміж Україною та Польщею існує певна спільність, оскільки українці в Україні та поляки в Польщі після краху соціалістичного табору та отримання ними політичної суверенітету є ключовими фігурантами у державотворенні.

У 2018 році у Польщі внесли зміни до «закону про Голокост». Польська нижня палата парламенту виключила з Закону про Інститут національної пам'яті, також відомого як «закон про Голокост», положення,

які передбачали позбавлення волі за заяви про участь поляків у нацистських злочинах проти євреїв.

Відповідно до оригінального тексту Закону про Інститут національної пам'яті, будь-яке публічне висловлення думки, що польський народ чи держава були втягнуті в злочини, вчинені нацистами проти євреїв під час даного періоду, розглядалось як «перекручення історії» і каралося ув'язненням на строк до трьох років.

Отже, всі ці історичні події спільно визначили напрямки польської та української політик пам'яті, встановивши основи для вшанування героїв, борців за свободу, та наголошення на національному єднанні попри труднощі минулого. Але обидві нації пережили складні етапи спільної історії, які суттєво вплинули на формування їхніх національних ідентичностей.

Наприклад, питання про інтерпретацію подій, пов'язаних із спільним минулим, породжує суперечності та викликає напруженість у відносинах між Україною та Польщею. Розуміння та врахування цих історичних аспектів є важливим елементом визначення політики пам'яті обох країн, спрямованої на збереження та відтворення національної самосвідомості.

2.2. Роль держави, наукових і освітніх установ, політичних партій, медіа у формуванні й здійсненні політики пам'яті в Україні та Польщі

Сучасній українській владі важливо відзначити «відновлення та збереження національної пам'яті» як ключовий елемент у формуванні національної ідентичності та зміцненні державності. Це підтверджується Указом Президента України від 1 грудня 2016 року під номером 534, що стосується пріоритетних заходів для сприяння національній єдності та консолідації українського суспільства, а також підтримки громадських ініціатив у цьому напрямку.

Реалізація всеукраїнської політики національної пам'яті на місцевому рівні отримала визнання через рішення Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 року, № 799. Згідно з цією постановою, Українському інституту національної пам'яті було доручено створити свої представництва в регіонах. У 2019 році планували відкрити п'ять таких філій у великих містах України, таких як Харків, Львів, Вінниця, Одеса та Дніпро. Головна мета їхньої діяльності – збір історичних даних для загальнонаціонального обговорення, враховуючи особливості кожного регіону.

Згідно з положенням про Український інститут національної пам'яті, саме він є «центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом міністрів України через міністра культури та інформаційної політики...» [19, с.58].

Метою українського інституту національної пам'яті є збереження та вивчення історії України, сприяння формуванню патріотичної свідомості серед населення та визначення об'єктивної правди про минуле країни. Завданням інституту є систематизація та аналіз історичних документів, розробка та впровадження освітніх програм, організація виставок та заходів для широкого загалу. Також саме він в Україні, відповідно до положення, досліджує Голодомор та масові голоди в Україні, збирає інформацію щодо свідчень жертв тоталітарних режимів; створює книги пам'яті; є ініціатором встановлення пам'ятників та інших споруд [19, с.58].

Форми діяльності інституту національної пам'яті різноманітні. Вони включають в себе наукові дослідження, публікації книг та наукових статей, проведення конференцій і семінарів, створення історичних архівів та музеїв. Крім того, ці інституції взаємодіють з освітніми установами, розробляють методичні матеріали для вчителів, щоб історія України була доступною та зрозумілою для молодого покоління.

У формуванні та здійсненні політики пам'яті в Україні вирішальну роль відіграє держава як основний регулятор ініціатив, спрямованих на

утвердження певної певний історичних поглядів та визначення ключових пам'ятних подій.

Законодавча база, ухвалена на рівні держави, визначає основні принципи політики пам'яті. Закони та нормативні акти регламентують вшанування пам'яті жертв тоталітарних режимів, встановлення пам'ятних знаків, архітектурних споруд та реалізацію освітніх програм щодо історії країни. Український Інститут національної пам'яті, заснований у 2014 році, відіграє важливу роль у впровадженні політики пам'яті в сучасній Україні. Його головна мета – розповсюдження історії України та подолання історичних міфів. Інститут регулярно публікує освітні відео та лекції на своєму YouTube-каналі, а також ділиться інформацією про видатних постатей та історичні події на своїх сторінках у соціальних мережах. Крім того, Інститут успішно взявся за створення меморіального комплексу Героїв Небесної Сотні та Музею Революції Гідності.

У сучасній Україні видано ряд указів, спрямованих на меморіалізацію подій та перегляд історичних підходів. Наприклад, Указ Президента «Про День захисника України» (2014 рік) замінює радянський «День захисника Вітчизни». Інший Указ «Про День Гідності та Свободи» (2014 рік) визначає 21 листопада як день, що вшановує початок акцій протесту Помаранчевої революції та Євромайдану.

В 2014 році, в річницю Євромайдану тодішній президент Петро Порошенко підписав указ про присвоєння Небесній Сотні звання Героїв України. Ще одним актом є Указ «Про вшанування подвигу учасників Революції Гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні» (2015 рік), відповідно до якого, День Героїв Небесної Сотні щорічно відзначається 20 лютого.

Революція Гідності спричинила іншу сферу української політики пам'яті, зокрема ленінопад – рух демонтажу пам'ятників постатям компартії СРСР. Цей акт почав відображати настрої суспільства.

У 2014 році Український Інститут національної пам'яті розпочав проект «Усна історія Майдану», що включав збір свідчень учасників та очевидців подій. Після повернення Інституту статусу центрального органу державної влади в 2014 році, він став основним модератором перегляду радянського минулого в Україні.

Однак, найбільш обговорюваною та кардинальною меморіальною ініціативою став пакет законів про декомунізацію, прийнятий Верховною Радою в квітні 2015 року. У цих законах передбачено ряд заходів, які були розроблені за участю УІНП, та набули чинності у травні 2015 року.

Як зазначив доктор історичних наук, професор, декан факультету історії, політології та міжнародних відносин Олександр Добржанський, «ЗМІ, які сьогодні є поширеними та доступними для кожного, формують суспільну думку і здатні досить відчутно впливати на неї».

На думку В. Лизинчук: «Доцільно нагадати, що частина журналістів, політиків, громадян України розуміє свободу слова як усвідомлену потребу творити добро і ставить її на службу високим морально-духовним принципам, українським національним інтересам, здоровим потребам людини. Друга частина журналістів, громадян України тлумачить свободу слова як уседозволеність і застосовує її для корпоративної вигоди, яка інколи перетворюється на політичне блюзнірство стосовно інтересів українського національного державотворення. До третьої частини належать журналісти, політики, які використовують свободу слова в Україні для руйнування державницького мислення» [19, с.58].

Багато вчених в Україні вважають, що сучасний інформаційно-культурний простір країни не дуже вдало пристосований для важливого завдання – формування історичної пам'яті. Ця пам'ять важлива для національної свідомості, і те, як людина сприймає минуле, визначає її цінності, світогляд, політичну культуру та поведінку.

Поляки виявляють значний інтерес до минулого своєї країни, що відзначається результатами соціологічного опитування 2007 року. Згідно з

ним, 61% опитаних виявили інтерес до історії, а 31% респондентів вважають свою національну історію не лише важливою та потрібною, але й об'єктом гордості для їхньої нації.

Значний вплив на формування політика пам'яті в Польщі мали програми польських політичних партій, заяви їхніх лідерів. Це, зокрема, «Право і справедливість», «Ліга польських сімей» і «Громадянська платформа». У програмах цих партій можна простежити використання історії як інструменту політичної боротьби у 2004 р.

Ці різні політичні сили об'єднувала ідея про те, що не варто акцентувати увагу на «критичній» історії, (наприклад, вбивство поляками євреїв), а навпаки, «потрібно показувати справжніх героїв». Такими героями, на їхню думку, повинні виступити Армія Крайова, дисиденти у Польській народній республіці

Насамперед суть історичної політики Польщі полягає в укоріненні моделі минулого, розвитку патріотизму і забутті ганебних подій. Виконання цих функцій держава поклала на Інститут національної пам'яті (ІНП), що діє з 1998 р. На думку дослідника Даріуша Столі, ІНП «став найбільш помітним та впливовим державним інститутом сучасної Польщі». Важливим напрямом роботи ІНП є робота у сфері освіти. У країні, так і за кордоном, масово проводяться заходи, присвячені історичним подіям та героям польського народу як в країні.

Метою Польського Інституту Національної Пам'яті (ІПН) є збереження і вивчення історії Польщі та боротьба проти злочинів проти людяності та національної пам'яті. Завданням Інституту є аналіз історичних подій, розслідування злочинів тоталітарних режимів, документування свідчень очевидців та забезпечення доступу до архівних матеріалів.

Форми діяльності ІПН різноманітні і включають проведення наукових досліджень, видачу публікацій та звітів, створення архівів та електронних ресурсів, організацію конференцій і семінарів. Інститут також взаємодіє з освітніми установами для розробки інноваційних освітніх програм та

матеріалів, спрямованих на формування національної свідомості серед громадян. Крім того, ПНН забезпечує підтримку для жертв тоталітарних режимів та сприяє дискусіям про історію Польщі в сучасному суспільстві.

У 2011 році ПННП ухвалив закон, який встановлює загальнодержавне свято, відоме як «День пам'яті «проклятих солдатів» або «незломлених». «Прокляті солдати» визначаються як учасники антикомуністичного підпілля в період з 1944 по 1956 роки, які боролися до останнього зі зброєю в руках, протидіючи радянській агресії та утримуючи опір комуністичному режиму». У 2013 році в країні оголосили про проведення року «проклятих солдатів».

Отже, інститути національної пам'яті в Україні та Польщі насамперед полягають у формуванні та інтерпретації політик пам'яті. Наприклад, завдяки діяльності цього інституту в Україні, ухвалюються важливі рішення про знесення пам'ятників, що пов'язані з комуністичним режимом, нагородження тих чи інших важливих людей у країні. У Польщі Інститут Національної пам'яті виконує також важливу функцію – аналізує історичні події та розслідує злочини тоталітарних режимів.

2.3. Етапи становлення і розвитку політики пам'яті в обох країнах

Аналізуючи історичний шлях України, дослідниця А.Киридон виділяє п'ять основних етапів державної політики пам'яті, що вплинули, зокрема, й на громадянську ідентичність українців:

Етап 1 (кінець 1980–1994 рр.): Цей період позначений використанням історії для легітимації новоствореної держави та витіснення радянського минулого.

Етап 2 (1994–2004 рр.): На другому етапі офіційний історичний курс був невизначеним і багатостороннім. Спільна заява між Україною та Польщею формально визначила співробітництво, але не сприяла ефективному історичному діалогу.

Етап 3 (2005–2010 рр.): Під час цього етапу створено Український національний інститут пам'яті, спрямований на боротьбу з російським історичним дискурсом.

Етап 4 (2010–2014 рр.): На цьому етапі Україна прийняла проросійський курс політики пам'яті та відмовилася від «націоналістичних» героїв.

Етап 5 (2014-2019 рр.): Після подій 2014 року розпочалися декомунізаційні процеси, «прославлялася» діяльність ОУН-УПА та їхніх очільників, а Український інститут національної пам'яті став політичним органом.

Політика пам'яті в Україні активізувалася під час періоду Перебудови, який охоплює кінець 1980-х і 1991 рік. Саме тоді відбувалася трансформація свідомості, проявлялася зростаюча зацікавленість минулим. Теми, такі як козацтво, утвердження української державності, національний рух, революція 1917-1920 рр., руйнування храмів, Голодомор 1932-1933 рр., репресії та інші, викликали значний інтерес громадськості. Народний рух України та Українська Гельсінська спілка, які були опозиційними до Комуністичної партії, активно використовували історичні сюжети для легітимації ідеї незалежної та соборної України.

У подальшому розвитку політики пам'яті в Україні видно виражений особистісний характер. Перший етап пов'язаний з президентством Леоніда Кравчука (грудень 1991 – липень 1994 року). Протягом цього періоду виникають нові державні символи, відбувається відокремлення від Співдружності Незалежних Держав, та розпочинаються перші кроки в напрямку інтеграції України до європейських структур [16].

Протягом каденції другого президента України Леоніда Кучми (липень 1994 – січень 2005 року), політика пам'яті в Україні залишалася різноплановою. З одного боку, було офіційне визнання ролі УНР у створенні держави, а Михайло Грушевський отримав статус «батька української нації». Проте стереотипи радянського союзу залишалися і були важливими у

суспільній свідомості. Отже, за президентства Л. Кучми було поєднано підходи питома української та радянської історії.

Період президентства Віктора Ющенка є важливим етапом формування сучасної державної політики пам'яті в Україні. Цей період характеризується інституціоналізацією сфери політики пам'яті та активізацією відповідних практик. Ці тенденції виникли в результаті процесів державотворення в попередньому періоді незалежності. Розуміння основних принципів цієї політики, причин успіхів та невдач, дозволяє розкрити фактори, що визначатимуть багато суспільних подій у майбутньому. Зокрема, з 2014 року починають змінюватися основні принципи історичної пам'яті, що стосуються меморіалів, що в багатьох відносинах представляє собою повернення до стратегій, застосованих у період з 2005 до початку 2010-х років. Отже, враховування минулого досвіду є ключовим для уникнення помилок у майбутньому та більш ефективної реалізації проєкту національної консолідації.

Історик Г.Касьянов про період президентства Ющенка говорив: «Лише з приходом до влади Віктора Ющенка ідеологічні мотиви висунулися на передній план. Ющенко використовував історичну політику як ідеологічну підставу будівництва нації, а в центр історичної політики помістив проблему голоду 1932–1933 років. Втім, і тут звернення до минулого було пов'язано з політичною кон'юктурою: звернення Ющенка до теми голоду 1932–1933 років збігається за часом з активізацією боротьби за перерозподіл влади (2006–2008)» [23, с.88].

Протягом неповного президентства четвертого президента України, Віктора Януковича (з 2010 – до 2014 рр.), політика пам'яті відновлює дещо проросійський характер історичної стратегії, схожий на той, що був за президентства Леоніда Кучми. На цьому етапі спостерігається зміщення акцентів від національного розвитку до таких принципів, що більш зосереджені на російському вимірі.

Під час каденції п'ятого президента України Петра Порошенка (2014 – 2019 р.), стратегія політики пам'яті повернулася до україноцентричної моделі, яка була характерною для часів президентства Віктора Ющенка. У ці роки особливий акцент був зроблений на процес декомунізації.

Історична політика пам'яті у Польщі, яку регулювала держава, була ініційована на початку ХХ століття Юліушем Марошевським та Єжи Гейдорицем. Її головними цілями були спроби сприяти діалогу з Литвою, Україною та Білоруссю, а також підтримувати незалежність цих країн. У 1990-х роках Польща вибрала шлях євроінтеграції та встановила зовнішньополітичні пріоритети, спрямовані на співпрацю з ЄС.

Як зауважує український дослідник В. Лозовий, політика пам'яті в Польщі також була спрямована на вирішення внутрішніх питань, зокрема, участі поляків у Голокості та розуміння трагічних подій на Волині у 1943-1944 роках. Проте коли до правління державою прийшла консервативна партія «Право і справедливість» у 2015 році, питання Волинської трагедії отримало новий акцент для Польщі. Тому важливим фактором, що впливає на політику пам'яті є громадянська ідентичність. Сприйняття національних героїв, подій і символів впливає на те, як громадяни сприймають себе і свою націю. Різниці в цих поглядах можуть викликати конфлікти та протистояння між країнами.

Становлення і розвиток політики пам'яті в Польщі характеризується кількома ключовими періодами. Перший етап пов'язаний із поновленням незалежності в 1918 році, коли виникла необхідність в обґрунтуванні нової національної ідентичності та історії.

Другий етап припадає на період міжвоєнного часу та Другої світової війни, коли Польща була піддана окупації та зазнала трагедійних подій, зокрема Голокосту та нацистської репресії. Цей період визначив важливі аспекти колективної пам'яті.

Третій етап пов'язаний з післявоєнним відродженням та побудовою соціалістичної системи. В цей період формувалася офіційна історіографія, яка часто була спрямована на підтримку комуністичного режиму.

Четвертий етап відзначається падінням комунізму в 1989 році та відновленням демократії. Настає новий етап у формуванні політики пам'яті, включаючи переосмислення минулого, визнання злочинів комунізму та створення нових меморіалів.

Останній етап характеризується сучасними зусиллями з узгодження різних поглядів на історію та спробами забезпечити включеність різних груп суспільства у формуванні політики пам'яті. Зокрема, акцент робиться на розгляді трагічних періодів минулого, таких як Голокост і злочини комунізму, з точки зору різних соціокультурних груп.

Процес змінення політики пам'яті у Польщі після Другої світової війни був визначений тодішньою ідеологічною боротьбою. Після цієї війни Польська Народна Республіка зіткнулася із значними руйнуваннями. У цей час формувалася нова історична свідомість.

Друга світова війна і напад Німеччини суттєво змінили сприйняття історії серед поляків. Оцінка процесів у сфері історичної політики в ПНР стала відносно неоднозначною і залежала від наукових дисциплін. Можна виділити два етапи, які визначив Л. Ніяковський.

Переломним етапом у польській історичній пам'яті є період відновлення незалежності, який відзначався активною участю польських громадян упродовж близько двадцяти років. За словами Й. Андриховича-Скшеби, події 1914-1920 рр. стали ключовим фактором у формуванні історичної ідентичності, відмінної від інших, особливо під час Другої світової війни.

Період після оголошення незалежності Польщі відзначився визначальною роллю в формуванні суспільства того часу. Згідно з роздумами німецького вченого Р. Шпета, історія виконувала дві ключові функції у міжвоєнний період: інтеграційну та фундаментальну, спрямовану на зміцнення національної ідентичності. Ціль інтеграції була особливо

актуальною для польського суспільства, яке переживало вплив різних країн після поділів і стикалось із залишками упереджень, обумовлених цензурою Пруссії та Росії.

На першому етапі, історична політика виконувала інтеграційну та компенсаційну функції. Панувала антинімецька пропаганда, базована на історичних аргументах. Але важливим моментом стало загострення антисемітських настроїв в 1968 році, а проблема Голокосту стала предметом дискусій лише в демократичній Польщі.

Другий етап характеризується збільшенням антинімецької історичної політики наприкінці 70-х – початку 80-х рр. Це було пов'язано зі змінами внутрішньополітичної ситуації в Польщі та Німеччині, а також міжнародною конфронтацією [23, с.108].

Отже, обидві країни пройшли складний еволюційний шлях у формуванні своїх політик пам'яті. Для України, після отримання незалежності, основним завданням була консолідація національної ідентичності та протиставлення радянському минулому. Водночас Польща, внаслідок історичних розбіжностей, розвивала політику пам'яті, спрямовану на врегулювання конфліктів із сусідами та визначення власної національної ідентичності. Обидві країни стикалися з викликами, пов'язаними з інтерпретацією минулого, але на це впливали національні стратегії, спрямовані на зміцнення пам'яті та розбудову єдності суспільства.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У розділі досліджено ключові історичні контексти, які визначають формування політики пам'яті в обох країнах. Аналіз ролі державних та інших інститутів в цьому процесі вказує на їхню суттєву впливову функцію у визначенні наративів та сприйнятті історії громадянами.

Факти, розглянуті у розділі, є фундаментом для подальших досліджень та розуміння динаміки політики пам'яті в Україні та Польщі, а також надає важливий вклад у розбудову теоретичного та практичного розуміння впливу історичного досвіду на формування колективної пам'яті.

Аналіз ролі державних та інших інститутів виявив їхню ключову відповідальність у визначенні національних наративів та сприйнятті історії. Отримані висновки є основою для подальших роздумів щодо впливу історичного досвіду на колективну свідомість, визначаючи напрямки подальших досліджень.

РОЗДІЛ 3

ПОРІВНЯННЯ ВПЛИВУ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ НА ГРОМАДЯНСЬКУ ІДЕНТИЧНІСТЬ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ

3.1. Фактори, що впливають на підходи до політики пам'яті в Україні та Польщі: точки порозуміння і протистояння

Сучасні відносини між Україною та Польщею напружені через ряд історичних питань. Серед них особливо значимими є проблеми, що пов'язані з глорифікацією Організації Українських націоналістів (ОУН) та Української Повстанської Армії (УПА), подій Волинської трагедії та питань, пов'язаних із легалізацією та відновленням українських пам'ятників на території Польщі.

Державна стратегія збереження історичної пам'яті Польщі, впроваджена наприкінці ХХ століття за участю Юліуша Марошевського та Єжи Гейдориця, спрямована на розвиток конструктивного діалогу з Литвою, Україною та Білоруссю, а також на підтримку їхньої незалежності. В 1990-х роках Польща визначила для себе курс на євроінтеграцію та зазначила зовнішньополітичні пріоритети в співпраці з Європейським Союзом. Політика пам'яті в цей період була активною вирішенням внутрішніх проблем, зокрема висвітлення участі поляків у Голокості та розуміння трагічних подій на Волині в 1943–1944 роках.

Польща вимагає від України корекції історичного наративу відповідно до польської інтерпретації цих конфліктних історичних проблем, і це стає важливою частиною її ставлення до майбутніх відносин з Україною.

Важливим у українсько-польських відносинах є історичний фактор. Україна та Польща мають спільну історію, але ця історія часто сприймається різними способами в обох країнах. Наприклад, події Волинської трагедії у 1943-1944 роках викликають суперечки в оцінці та сприйнятті. Польща бачить їх як геноцид поляків, в той час як в Україні деякі відносяться до цих

подій як до акту захисту від репресій польських окупантів. Ці різні тлумачення історичних подій створюють конфліктну основу для політики пам'яті.

Тепер ж основним завданням стало встановлення історичної правди та справедливості стосовно цих подій. Відмінності в підходах між Україною та Польщею стали більш видимими. Польща була більш активною у розв'язанні цієї проблеми, в той час як українські політичні кола спрямовували свої зусилля на боротьбу з проросійським впливом та створення громадянської та національної ідентичності навколо борців за незалежність.

До прикладу, коли в Україні почалися процеси декомунізації, влада разом із Українським інститутом національної пам'яті (УІНП) розробила так звані «декомунізаційні пакети», включаючи закон «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті». Ухвалення цих законів викликало обурення серед польських партнерів, оскільки лідери Організації Українських Націоналістів-Української Повстанської Армії (ОУН-УПА) знову ототожнювалися з національними героями, хоча одним із основних завдань поляків було засудження дій ОУН-УПА з боку України [25].

Важливим у впливі на громадянську ідентичність є політичний фактор. Політична ситуація в обох країнах має великий вплив на політику пам'яті. Прихід до влади конкретних політичних партій може змінювати сприйняття інститутів національної пам'яті, визнання історичних постатей та подій. Наприклад, прихід до влади в Польщі правої консервативної партії «Право і справедливість» спричинив значні зміни в політиці пам'яті, включаючи закони, що забороняють «бандерівську ідеологію»

Закон передбачав кримінальну відповідальність за відмову визнавати злочини українських націоналістів проти поляків. Депутати опозиції наполягали на тому, що цей законопроект є невдалим і потребує змін, оскільки він введе цензуру в Польщі для обговорення провини поляків за

події Другої світової війни та націлений на погіршення відносин з іншими країнами, такими як Ізраїль та США.

З іншого боку, депутати, які підтримують владу, наголошували на необхідності ухвалення законопроекту з поправками, щоб уникнути непідтверджених звинувачень Польщі та польського народу у злочинах проти євреїв під час війни [14, с. 32-34].

У 2016 році Польський Сейм спільно з Польським Інститутом Національної Пам'яті розробили та ухвалили резолюцію «Про встановлення 11 липня Днем пам'яті поляків, жертв геноциду, вчиненого ОУН-УПА». Це спричинило бурхливі дискусії в українському суспільстві, оскільки українські національні герої, які були прикладами патріотизму та відданості Україні, визнавалися винуватцями геноциду поляків

Ухвалення цієї резолюції та інших заходів з боку польської влади та Польського Інституту Національної Пам'яті призвело до рішення української сторони встановити тимчасовий заборонений період на проведення пошуково-ексгумаційних робіт на могилах польських громадян з ХХ століття на території України.

Через деякий час президент Польщі Анджей Дуда підписав закон про Інститут національної пам'яті, до якого входили норми, що забороняли «бандерівську ідеологію». Підписання цього закону спричинило значне погіршення співробітництва між польськими та українськими дослідниками. Практично будь-які спроби діалогу були призупинені на невизначений термін.

Важливим у польсько-українських відносинах є також контекст міжнародних відносин. Міжнародний контекст також впливає на підходи до політики пам'яті. Наприклад, спроби впровадити український історичний курс у відносинах з Польщею можуть спричинити напруження в міжнародних відносинах. Резолюція Європарламенту щодо Волинської трагедії є прикладом того, як міжнародні дії можуть вплинути на політику пам'яті.

Резолюція Європарламенту щодо Волинської трагедії виникла як реакція на спірні питання, пов'язані з історією та політикою пам'яті між Україною та Польщею. Ця резолюція приймалася в контексті багаторічного дискусійного процесу і напружених відносин між цими двома сусідніми країнами [18].

Резолюція була ухвалена Європарламентом у липні 2016 року. Основною метою цього документа було висловити позицію Європейського Союзу щодо Волинської трагедії та закликати Україну та Польщу до спільного вирішення історичних суперечок. Резолюція також мала на меті покликати обидві сторони до діалогу та взаєморозуміння.

Основні пункти резолюції включали:

- Засудження масових вбивств і насильства, яке сталося під час Волинської трагедії в 1943-1944 роках.
- Висловлення співчуття та визнання страждань всіх жертв цих подій, включаючи поляків, українців і представників інших національностей.
- Заклик до польського та українського урядів до спільного розгляду і дослідження історичних подій та до спільного визначення правди стосовно Волинської трагедії.
- Заклик до спільних історичних досліджень, що сприятимуть об'єктивному розумінню подій.
- Визнання важливості сучасних відносин між Україною та Польщею для стабільності та безпеки Європи [14, с.133].

Резолюція Європарламенту щодо Волинської трагедії викликала різні реакції в Україні та Польщі. Україна сприймала її як намагання втрутитися у внутрішні справи та намагалася відхилити обвинувачення у геноциді, тоді як Польща підтримувала резолюцію як спосіб визнання страждань поляків під час Волинської трагедії [41, с. 59].

Проблема Волинської трагедії є найбільш актуальною для відносин Польщі та України. За словами польського історика та політичного експерта Лукаша Адамського, важливо, щоб поляки розуміли, що в найближчий час

Україна, яка зараз бореться з російською агресією, не планує суттєво змінювати своє ставлення до героїзації Української Повстанської Армії (УПА) [29, с.38]. Важливо зазначити, що в Польщі ніхто не використовує події, які сталися в минулому, такі як Уманська різанина 1768 року, дії гайдамаків чи козаків, для того, щоб спричинити негативний вплив на відносини між обома націями та дискредитувати ідею української незалежності. Багато дослідників обох країн вважають, що важливо, щоб українські політики та інтелектуали приділили належну увагу подіям на Волині та розглянули всі можливі наслідки у різних аспектах, що впливають з взяття відповідальності українською державою за дії ОУП та УПА.

«Не викликає сумнівів, що чим більше українські еліти відкладатимуть критичний розрахунок з УПА, тим більше російська пропаганда використовуватиме тему Волинської різанини, а польські середовища, неприхильні до ідеї співпраці Польщі та України, - невизнання злочину Україною в політичній агітації» [17, с.8].

Ярослав Грицак висунув «компромісну» ідею, що розкриття темних сторін історії УПА є важливим для збереження її антирадянських і антинімецьких операцій як символу українського патріотизму.

«Якщо я поділяю захоплення нею [УПА] та виводжу себе – принаймні почасти – з її традиції, то мушу визнавати її окремі прорахунки й навіть злочинний характер рішень її певної частини, як-от у випадку з антипольською акцією на Волині» [13, с.86-89].

Стаття Грицака висунула стратегію реабілітації ОУН і УПА, пропонуючи збереження для них важливого місця в національному каноні. Однак визнання злочинності «певної частини рішень» підпорядковано «захопленню» та повазі до опорної боротьби підпілля. Попри це, більшість українських читачів сприйняли думку Грицака як «іконоборницьку» атаку на національні святині. Зокрема йшлося про неприйняття нерівності у методах та жертвах антипольської акції УПА, яку автор оцінив, уникнувши термінів «різанина », «етнічна чистка» чи «геноцид».

Важливим також є державний фактор. До прикладу, історикам обох країн важко визначити, чи були польські діячі дійсно повноважними представниками під час підписання польсько-української угоди у вересні 1944 року.

Уряд Української Радянської Соціалістичної Республіки та Польський комітет національного визволення уклали угоду 9 вересня 1944 року. Зазначена угода стосувалася евакуації українського населення з території Польщі та громадян Польщі з території Української РСР. За період з 1944 по 1946 рік в Україну із Закерзоння було виселено близько 482 000 осіб. Цей процес відбувався за допомогою погроз та примусу.

Депортації зачіпали різні регіони України, включаючи Західну, Східну, Південну, Північну та Центральну частини країни. Тернопільщина, а також Станіславська (нині Івано-Франківська) область прийняли найбільше виселених осіб.

Наприкінці 1946 року на Прикарпаття з Польщі було насильно виселено понад 11 500 людей. За наступні роки ця кількість зростає, досягаючи 30 000 людей до 1951 року. Здійснені депортації мали значний вплив на населення областей, які стали частиною Української РСР.

Лідери УРСР мали конкретну мету створення нового кордону, який б включав в себе регіон навколо Холма, відомий як Холмщина. Їхній аргумент полягав у тому, що більшість населення цього регіону складали українці, яких атакували польські сусіди. Але цей план не знайшов підтримки у Москві.

Через це українці, які протистояли виселенню, стали використовувати пропаганду про майбутнє приєднання Холмщини до України для легітимації свого опору. Коли план не було реалізовано в Москві, це призвело до змін в поведінці української меншини в Польщі, і їх опір став пов'язаним з українським націоналістичним опором.

Варто зауважити, що історична дискусія між Україною та Польщею триває вже протягом декількох десятиліть. У 1997 році тодішні президенти

Леонід Кучма та Олександр Кваснівський уперше підписали Спільну заяву під назвою «До порозуміння та єднання». У 2003 році парламенти України та Польщі випустили спільну заяву з нагоди 60-ої річниці Волинської трагедії, і наступного дня президенти також виступили із спільною заявою про примирення. Важливо підкреслити, що всі ці заяви були спрямовані на вираження трагедії та пошану до загиблих, і не включали в себе обговорення відповідальності або пробачення, що викликало незадоволення з боку Польщі, особливо в 2003 році. Польський парламент приймав резолюції, що стосуються подій на Волині, як у 2009, так і у 2013 роках [28, с. 59].

Один з перших випадків міжнародного непорозуміння на історичному фоні виник після присудження Віктором Ющенком Степану Бандері посмертного звання «Героя України». Тодішній президент Польщі Лех Качинський виразив свою критику стосовно цього рішення, і Європейський Парламент прийняв резолюцію, в якій закликав українських лідерів переглянути свої рішення та залишитися вірними європейським цінностям.

З іншого боку, резолюція польського парламенту в 2013 році, що була прийнята з нагоди 70-ої річниці подій на Волині, мала більш гостру риторику порівняно з попередніми заявами, офіційно називаючи події на Волині «злочином з ознаками геноциду» та покладаючи відповідальність за нього на ОУН та УПА.

У контексті порівняльного аналізу сучасних політик пам'яті в Україні та Польщі, спостерігається характерне явище, що називається «новою історичною політикою». Термін «нова історична політика» використовується поляками для опису періоду історичного розвитку в Польщі, особливо від 2005 до 2007 років, і подальших років, включаючи його екстраполяцію. Ця концепція великою мірою збігається з «помаранчевим» періодом в Україні від 2005 до 2010 років і формуванням відповідних політик пам'яті.

Александр Смоляр, польський історик, надає наступне пояснення цього явища: «Боротьба за образ минулого, як частину політичних змагань за владу і стратегію розвитку країни, відображає протистояння політиків, журналістів

і істориків у питанні інтерпретації змін, які відбулися в Польщі протягом останніх двадцяти років. У Польщі популярне поняття «історичної політики», запозичене від німецьких дослідників, в сутності виражає бажання усвідомлено впливати на колективну пам'ять і ідентичність за допомогою політичних інструментів. На глибинному рівні колективна пам'ять визначає здатність відповідати на запитання «Хто ми? Звідки ми? Куди ми йдемо?» і формувати почуття «належності» і «спільності» [15, с.65].

Отже, обидві країни визначають свої підходи до політики пам'яті під впливом різноманітних факторів. Спільні точки порозуміння включають намагання консолідувати суспільство, визначити національну ідентичність та згадати важливі події минулого. Проте існують і суттєві протистояння, такі як різні інтерпретації історичних подій, конфліктні моменти у сприйнятті спільної історії та проблеми, пов'язані із злочинами проти людства. Ці фактори формують унікальність кожного підходу та визначають основні напрямки політики пам'яті в Україні та Польщі.

3.2. Аналіз впливу політики пам'яті на формування громадянської ідентичності в Україні

Після отримання незалежності в 1991 році громадяни України стали шукати свою ідентичність в новій державі. Вони знаходились у ситуації формування нових відносин зі своєю державою, встановлення нових цінностей та духовних орієнтирів, а також у процесі становлення громадянського суспільства. Громадяни України також стикалися з необхідністю відстоювати свою культурну, мовну та релігійну ідентичність. Важливо відзначити, що Україна як незалежна держава не визнавала себе етнічною державою. Її громадяни походили з різних етнічних груп та мовною різноманітністю, володіючи українською, російською та іншими мовами [21].

В Україні завжди були видатні лідери, які присвячували своє життя служінню народу та боротьбі за незалежність, що теж впливало на формування громадянської ідентичності.

Одним із таких видатних постатей був Михайло Грушевський (1866–1934), який відзначився ініціативою зі збирання джерел з історії України та редакцією «Записок Наукового товариства імені Тараса Шевченка». Його головною працею стала багатотомна «Історія України-Руси», а також активно брав участь у політиці, де він очолював Українську Центральну Раду та сприяв ухваленню Конституції УНР.

Ще однією важливою фігурою був преподобний Андрій Шептицький (1865–1944), єпископ Української греко-католицької церкви, відомий як «Український Мойсей». Він відзначався мудрими настановами, розвитком греко-католицької церкви та активною громадською діяльністю. Шептицький висвітлював ідею незалежності України та здійснював гуманітарну допомогу в часи лихоманки та Другої світової війни, включаючи порятунок єврейського населення.

Ще однією славетною особистістю був гетьман Іван Мазепа (1639–1709), представник відомого українського шляхетського роду. Мазепа відзначався не лише політичною, але й культурною та освітньою діяльністю. Він активно розвивав гетьманщину, підтримував освітні заклади та сприяв розвитку архітектури і образотворчого мистецтва.

Усі ці видатні постаті відігравали ключову роль у формуванні історичної свідомості та національної ідентичності в Україні, вкладаючи свою працю та енергію у піднесення та незалежність нації.

Проте попри цю різноманітність, ідентичність громадян України на початку незалежності більше виражалася як громадянська та політична. Наприклад, референдум 1 грудня 1991 року підтримав незалежність України, і це було важливим кроком у формуванні громадянської ідентичності. Проте, ця ідентичність не була ще етнічною.

Протягом усіх років незалежності України, питання громадянської ідентичності залишалося на периферії уваги держави. Суспільство демонструвало різноманітні політичні, соціальні, та культурні установки, що іноді призводило до розбіжностей. Науковці та політики описували це як «розколоте» або «роз'єднане суспільство», де поєднувалися різні політичні, національні, соціокультурні, регіональні, релігійні, мовні ідентичності. Ці розбіжності також відображалися на громадянському суспільстві і часто використовувалися політичними акторами для своїх цілей [33, с. 196].

Закон України «Про громадянство України» з 1991 року закріпив, що «Громадянство України встановлює стійкий правовий зв'язок особи із державою, що проявляється у їх взаємних правах та обов'язках» [2]. Закон України «Про громадянство України» 2001 року вводить термін «постійний», при цьому решту визначень залишає без змін.

Після отримання незалежності України у 1991 році, громадяни почали активно шукати свою ідентичність у новій державі. Президенти України під час Помаранчевої революції та в період після Революції Гідності вносили різні зміни в політику мови і державну ідентичність.

Під час Помаранчевої революції гасло «Ми, громадяни України стали єдиною Українською нацією» було сформульовано для об'єднання громадян України навколо спільної ідентичності [22]. Президент Віктор Ющенко виділив українську мову як основу для самоідентифікації нації та держави [122]. Проте, це залишилося на рівні гасел і не призвело до прийняття нового закону про мову.

Після Революції Гідності, під час конфлікту на сході України, обрання президентом Петра Порошенка спричинило нові зміни у політиці мови. Президент відзначав важливість української мови та заявляв, що вона єдина державною мовою. Він також зазначав, що російською мовою можуть користуватися громадяни України, але це не повинно впливати на статус української мови [14, с. 76]. Ця зміна підкреслила важливість української мови як одного з маркерів формування громадянської ідентичності.

Революція Гідності об'єднала більшість українців навколо ідеї Батьківщини та створила нові ідентичність, де громадянство та гордість були важливими маркерами. Громадянське суспільство відіграло важливу роль у формуванні цієї ідентичності, і це стало частиною нового національного образу України.

Євро-2012 мала позитивний вплив на формування єдиної ідентичності серед громадян України. Проте, прийняття скандального мовного закону 3 липня 2012 року суттєво похитнуло позитивні враження від цього події, а також понизило рівень патріотизму як важливого маркера громадянської ідентичності.

Політичні сили, які були при владі, не використовували позитивний потенціал Євро-2012 для формування спільної ідентичності та об'єднання країни. Здається, їм не потрібна була єдина та об'єднана Україна зі спільною громадянською ідентичністю. Представники парламенту України навіть глузували з ідеї національної єдності, і це ставало явною політичною маніпуляцією.

Вони висловлювали ствердження, які розглядали Україну як розбалансовану країну, де схід живить захід, і закликали західні області вивчати східні мови, а не навпаки. Ці заяви слугували виключно політичним цілям.

Початок формування нової ідентичності в Україні відзначався очищенням символічного простору від атрибутів радянської епохи, включаючи демонтаж пам'ятників Леніну, який тривав понад двадцять років. Одночасно з цим, символічне поле наповнювалося національною символікою, такою як жовто-блакитний прапор і тризуб. Також спостерігалось відродження традиційної української топоніміки та відзначалися українські державні свята [41, с. 22].

Спеціальною подією був День Соборності 21 січня 1990 року, коли проводилася символічна акція «Живий ланцюг», що з'єднувала міста Київ та Львів. Ця подія мала велике символічне значення і відзначала початок

процесу самовизначення та самоідентифікації, включаючи визнання себе як «українець» і «громадянин України», підтримку патріотизму як вияву приналежності до долі держави та громади. У цей час розпочався процес утвердження індивідуальної української ідентичності та її складових, а також визнання норм, принципів та цінностей, які спільні для громадянського суспільства.

Вшанування роковин Голодомору в Україні свідчить про бажання використовувати пам'ять про трагічні події для формування національної спільноти та визначення національної ідентичності. Ця ініціатива стає актуальною, особливо у контексті спроб Росії заплутати питання національної ідентичності та суверенітету України.

Меморіальні події спрямовані на відродження пам'яті та посилення свідомості українців про значення трагічних подій. Проте вони також порушують численні важливі політичні питання. Президент Віктор Ющенко розмірковував, що виділена увага до відзначення роковин Голодомору може допомогти в конструюванні сучасної ідентичності України.

Москва засуджує дії Ющенко, вважаючи, що вони спрямовані проти Росії. Важливо відзначити, що найбільша кількість жертв голодомору в 1930-х роках була в Україні. Проте голод спричинив страждання також в Казахстані та в Росії. Порушується питання щодо істинних мотивів та цілей цих подій, включаючи розмірковування, чи було порушення спрямоване на геноцид українського народу, чи на приборкання селянства, яке протистояло примусовим реквізиціям. Проте важливим є той факт, що Україна була ключовим постачальником зерна, і в той же час місцем найсильнішого опору, тому мета Сталіна, ймовірно, була подвійною: зламати селян та приборкати Україну.

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році змінилося ставлення українців до певних історичних постатей. До прикладу, ставлення до Івана Мазепи, Симона Петлюри та Степана Бандери, зазнало

значних змін, особливо в контексті сприйняття воїнів Української Повстанської Армії (УПА).

Згідно з даними різних опитувань, у квітні 2022 року 80% опитаних українців визнавали учасників УПА борцями за незалежну Україну, що порівняно з попередніми роками свідчить про різке зростання позитивної оцінки їхньої ролі.

У період 2015–2021 років ця позитивна оцінка коливалася від 41% до 47%, тоді як в період 2010–2014 років вона складала лише 20–30%. Цей видимий «стрибок» відбувся після 24 лютого, що може бути пов'язано не тільки з ростом позитивного ставлення до самої УПА, але й зі зміною особистих критеріїв оцінки.

Ймовірно, головним поясненням є не раптова зміна сприйняття повстанців, а скоріше зміна поглядів на історію в цілому. Люди, які раніше можливо вважали, що історія УПА містила темні епізоди, можуть переглянути свої погляди в контексті широкомасштабного російського вторгнення та визначення сучасної національної самосвідомості. Такий поворот може вказувати на динаміку еволюції громадянської ідентичності під впливом важливих історичних подій та їх відображення в сучасному контексті.

Питання мови завжди відігравало важливу роль у формуванні ідентичності будь-якої держави. Збереження та розвиток української мови сприяло підтримці національної самосвідомості. З початку повномасштабного вторгнення Росії, багато українців зрозуміли значення мови для держави.

У період кризових ситуацій, особливо в умовах війни, мова набуває значущої ролі як інструмент національної консолідації та розділення на «своїх» та «чужих». Мова українців показала свою інтегративно-означувальну функцію, виступаючи важливим маркером національної ідентичності в 2022 році. У той же час, російська мова, залишаючись для

деякої частини українців засобом комунікації, втратила свою роль як основний маркер національної приналежності [42].

За результатами опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» у березні 2022 року, можна виділити наступні тенденції:

Протягом десятиліття (з 2012 по 2022 рр.), кількість людей, які вважають українську мову рідною, зросла з 57% до 76%, тоді як втрати російської мови склали 22%, знизившись з 42% до 20%.

Зменшення кількості російськомовних громадян: якщо у 2012 році вони становили приблизно 40%, то наприкінці 2021 року ця цифра скоротилася до 26%, а на початку війни – до 18%.

Війна вплинула на консолідацію українського суспільства та змінила ставлення до мовного статусу. 83% опитаних висловили думку, що єдиною державною мовою має бути українська.

Важливими у формуванні громадянської ідентичності також є збереження та підтримка культурної спадщини, що включає мову, обряди, традиції та мистецтво. Саме ці аспекти роблять акцент на унікальних рисах української культури.

Протягом останніх семи років культурні ініціативи сприяли укріпленню громадянської ідентичності в Україні. Експерти відзначають, що українці продемонстрували здатність виходити за рамки пострадянських культурних схем та впроваджувати моделі співпраці між митцями, громадянським суспільством і державою, засновані на західних підходах, іноді творчо їх розвиваючи.

Зі стартом нових культурних інституцій, таких як Український культурний фонд, Український інститут книги та Державне агентство з кіно, українська держава впроваджує прозорі умови фінансування та успішно встановлює тісну співпрацю між культурною спільнотою, громадянським суспільством та західними донорами. Ці партнерства приносять не лише додаткові фінансові ресурси, але й значний досвід та експертизу. Такий підхід сприяє не лише зміцненню культурного різноманіття, але й

підвищенню міжнародної видимості та привертанню уваги до унікальної культурної спадщини [42].

Отже, вплив політики пам'яті на формування громадянської ідентичності в Україні є невід'ємною частиною конструювання національного самоусвідомлення. Політика пам'яті визначає наративи, які формують спільне розуміння минулого та впливають на те, як українці сприймають свою націю.

У дослідженні показано, що конфліктні моменти у визначенні історії можуть призвести до розколу в суспільстві. Однак важливо враховувати, що багатогранна природа політики пам'яті також може збагатити діалог та вплинути на зміцнення громадянської ідентичності через визнання різноманіття історичних перспектив.

Тому політика пам'яті в Україні має значний вплив на формування громадянської ідентичності, але вимагає уважного врахування різних поглядів та пошук спільних точок порозуміння для сприяння єдності в суспільстві.

Отже, аналіз впливу політики пам'яті на формування громадянської ідентичності в Україні вказує на важливий вплив цього інструменту на конструкцію і утвердження національного самосприйняття. Політика пам'яті в Україні стає не лише важливим засобом збереження історичної спадщини, а й ключовим фактором у формуванні єдності громадянської ідентичності. Через акцент на події та символи, які відображають боротьбу за незалежність та національний героїзм, політика пам'яті сприяє об'єднанню громадян навколо спільних цінностей. Такий підхід сприяє формуванню гармонійного громадянського суспільства, в якому історична свідомість взаємодіє з сучасними цінностями для підтримки національної єдності.

3.3. Аналіз впливу політики пам'яті на формування громадянської ідентичності у Польщі

Дослідження історичної політики в Польщі привертає увагу з числа кількох важливих причин. Серед країн Східної Європи Польща виступила «піонером» у розвитку історичної політики. Ця країна відзначається виразними тенденціями опозиції до цієї політики науковців у порівнянні з іншими країнами. Польща домінує Інститут національної пам'яті, який активно працює над формуванням патріотизму та нових міфів про героїзм та жертвність польського народу.

Поляки проявляють значний інтерес до минулого своєї країни, як показують результати соціологічного опитування 2007 року. Близько 61% опитаних виявили інтерес до історії, і 31% респондентів вважають свою національну історію не тільки необхідною, але й предметом гордості для їхньої нації. Отже, історична політика в Польщі має обширний простір для розвитку, оскільки загальний інтерес до історії є одним із чинників, що підтримують проведення такої політики.

Польща відзначається героїзацією пам'яті та концепцією польської історії як історії жертвовної нації. У науковій і художній літературі підкреслюється роль Польщі як «жертви» на різних історичних етапах і подіях, таких як поділи Польщі у XVIII столітті, припинення процесу становлення та розвитку незалежної держави, окупація під час Другої світової війни, а також наслідки тоталітарних режимів. Представлення Польщі як «жертви» є ключовим елементом історичної політики.

У своїй політиці пам'яті Польща робить акцент на героїчних аспектах і національному визволенні. Це сприяє формуванню гармонійного національного образу, який об'єднує громадян навколо спільних історичних цінностей. Крім того, політика пам'яті в Польщі дозволяє висвітлювати трагічні періоди, такі як Голокост, щоб нагадати про важливість толерантності та визнання спільної відповідальності за минуле.

Загалом, політика пам'яті в Польщі є ключовим інструментом у формуванні громадянської ідентичності, яка базується на розумінні і прийнятті національного минулого, його світлих та темних сторін. Цей підхід

сприяє консолідації громадян та сприяє створенню єдності в різноманітному суспільстві.

Одним з важливих завдань історичної політики в Польщі є сприяння патріотичному вихованню громадян. З цією метою вводяться нові свята, які акцентують увагу на важливих подіях польської історії. Наприклад, у 2011 році був прийнятий закон, що встановив загальнодержавне свято під назвою «День пам'яті проклятих солдатів» або «незломлених». Прокляті солдати визначаються як учасники антикомуністичного підпілля в період з 1944 по 1956 рік, які боролися до останнього проти радянщини та невластивого комуністичного режиму. У 2013 році оголошено Рік «проклятих солдатів».

Кінематограф відіграє значну роль у патріотичному вихованні. Державні органи культури та спадщини в Польщі активно підтримують кіноіндустрію як ефективний інструмент історичної політики. Ярослав Селлін, державний секретар Міністерства культури і національної спадщини Польщі, зазначив, що кінематограф відіграє важливу роль в цьому контексті і наголосив, що «кіно для нас – це елемент історичної політики». Інститут національної пам'яті надає фінансову підтримку для створення фільмів на історичні теми. Наприклад, в 2007 році фільм режисера Анджея Вайди «Катинь» отримав значну фінансову підтримку від Інституту.

«Я хотів би ще сказати про спадщину Першої Речі Посполитої, яка наприкінці XVIII століття була поглинута сусідами — Росією, Пруссією та Австрією. Я завжди повторюю: Перша Річ Посполита — це спадщина і поляків, і українців, і литовців із білорусами. Чи не найголовніше в цій спадщині — дух свободи, який присутній у всіх цих народів. Поляки могли воювати з козаками, але ця боротьба ґрунтувалася на відчутті вільності, що панувала у тодішній Польсько-Литовській державі. І це головне, в чому полягає різниця між українцями та росіянами. Тому ми проводимо таку роботу і свідомо ризикуємо, порушуючи складні проблеми, наштовхуючись на опір радикальних елементів наших суспільств» [15, с. 34-39].

У Польщі у квітні 1997 року був ухвалений закон про «люстрацію». Цей закон зобов'язував осіб, які претендували на близько 26 тисяч посад у державних органах, декларувати свою можливу співпрацю зі спецслужбами Польської Народної Республіки (ПНР), якщо така співпраця існувала. Санкції в цьому законі передбачалися лише за спробу приховати факти своєї агентурної роботи, і чесне зізнання не тягло за собою правових наслідків. Важливо відзначити, що закон про «люстрацію» застосовувався тільки до колишніх агентів спецслужб, і не впливав на вищих посадових осіб Польської Народної Республіки та її силових структур.

Зміни, які відбулися в Польщі після 1989 року, а також у інших країнах, які пережили подібні глибокі трансформації у сфері державного устрою, суттєво вплинули не лише на політичне життя, але й на суспільне функціонування загалом. Зняття цензури, процес переходу до нової економіки та розвиток засобів масової інформації призвели до стрімкого збільшення потоку інформації, який раніше обмежувався залізною завісою. Ці країни стикнулися з повною інтеграцією з постмодерними суспільствами та їхньою культурою споживання, що призвело до активного впливу моделей та цінностей цих суспільств на їхню реальність.

Вже в 1965 році у Польщі дослідження вказували на тенденцію до зниження інтересу до історії. Молодше покоління виявляло менший інтерес до історії порівняно зі старшими. Навіть серед інженерів старшого покоління було більше людей, які цікавилися історією, ніж серед молодших представників гуманітарних професій.

Опитування студентів у 1977 році, які народились в першій половині 1960-х років, також підтвердили цю спадну тенденцію. Зростання впливу обраного напрямку навчання призвело до висновку, що інтерес до історії все більше стає частиною фахової спеціалізації, і це свідчить про культурні зміни, коли знання історії втрачають свою важливість як вказівник належності до інтелігенції.

Проте в 1980-х роках спостерігалось зростання зацікавленості до історії. У опитуванні 1988 року відсоток осіб, які заявляли про свій інтерес до історії, значно збільшився. Ця тенденція була особливо помітною, навіть серед молодого покоління. Зростання інтересу до історії було дуже вражаючим, особливо при порівнянні вікових груп у двох дослідженнях. Наприклад, у 1965 році серед осіб, які народились у 1931–1940 роках, лише 38% виявили інтерес до історії, але у 1988 році цей показник зріс до 66%.

У польській колективній пам'яті особливо важливими стали події Другої світової війни, включаючи трагічні вбивства польського населення Волині та Східної Галичини, які були скоєні ООН та УПА. З іншого боку, для українців важким боєм були спогади про помилкову національну політику Другої Речі Посполитої та операцію «Вісла» 1947 року, яка призвела до примусового виселення українців з південно-східної Польщі та їх розселення на західних територіях.

Водночас «Культура» публікувала публікації, які спонукали до активного діалогу та подолання історичних упереджень щодо українців, відділяючи політичні питання від історичних рахунків. Це підтримувалося прихильником близької співпраці з Україною Єжи Гедройцем. Відокремлення політичних справ від історичних обговорень було рекомендовано для дотримання міри і об'єктивності. Починаючи з 1990-х років, тема Волинської різанини була на другому плані.

На «круглу» 50-ту річницю цих подій у 1993 році, польські еліти вважали, що ще зарано робити однозначні оцінки тих подій. Окремі обговорення примусових виселень українців були більш відвертими. Підхід до волинської тематики, який спочатку поклав акцент на польські провини, а потім на страждання поляків, був підтриманий кількома аргументами. По-перше, більшість інформації про події на Волині була отримана від осіб, які особисто пережили ці події, і їхні свідчення, зрозуміло, мали сильний емоційний настрій, що робило важче об'єктивно оцінювати ці події.

У останні роки у Польщі спостерігається скорочення цікавості, на яку зазвичай звертають увагу в історичних дослідженнях. Ця тенденція проявляється як у відмінностях в інтересах щодо конкретних періодів історії Польщі, так і в декларованих ставленнях до історичних постатей і подій. Більшість респондентів вже не згадують тих, хто жив або події, що сталися раніше, ніж за останні сто років. Ця тенденція не обмежується лише досліджуваною в опитуваннях громадською свідомістю, але також спостерігається серед журналістів та дослідників, які здійснюють аналіз колективної пам'яті.

Вони зазвичай обмежуються періодом від 1918 року, тобто від закінчення Першої світової війни і встановлення незалежності Польщі. Історичні події, такі як перша Річ Посполита або ХІХ століття, як століття повстань і боротьби за незалежність, втрачають свою символічну вагу в спільному уявленні. Які причини призводять до цього скорочення часового горизонту, ще потребують детального вивчення, і чи така тенденція є характерною лише для Польщі, чи вона загальноєвропейською, також потребує подальших досліджень.

Соціолог Пьотр Штомпка описував період після 1989 року як еру чотирьох великих процесів, які несуть з собою глибоку травму для суспільств загалом і для кожного громадянина окремо. Ці процеси включають модернізацію, глобалізацію та європейську інтеграцію. Народи нашого регіону опинилися під впливом безпрецедентного потоку постійних трансформацій [15, с.44].

У 2016 році в Польщі оголошено «Рік польської історичної дипломатії», що свідчить про велике значення історичних аспектів у політиці Польщі. При Міністерству закордонних справ (МЗС) створена Рада історичної дипломатії, яка відповідає за розробку рекомендацій для дипломатичних місій та поширення знань про польську історію за кордоном. Рада визначила польсько-українські відносини як ключові для східної Європи та акцентує на необхідності ґрунтовного фундаменту, що включає історичну правду,

пам'ять про жертви, прощення і примирення. Це свідчить про важливість історичних аспектів у взаємодії міжнародних партнерів і підкреслює важливість розуміння та визнання минулого для побудови стійких міжнародних відносин.

Отже, політика пам'яті є важливою у конструюванні громадянської ідентичності в країні. Зокрема, через визначення історичних наративів та створення колективної пам'яті формується спільне розуміння нації та її цінностей. Однак в процесі аналізу виявлено, що є конфліктні моменти у сприйнятті минулого, які можуть викликати розділення та протистояння в суспільстві. Взаємодія між політикою пам'яті та громадянською ідентичністю відображає складні взаємозв'язки між минулим і сучасністю, впливаючи на становлення суспільства в цілому.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

У розділі цього розділу проаналізовано відмінності та схожості в підходах до формування громадянської ідентичності в обох країнах через призму політики пам'яті. Отримані результати вказують на те, що не лише історичний контекст, а й унікальні особливості політичних та соціокультурних процесів впливають на сприйняття минулого та формування громадянської ідентичності.

Україна та Польща, кожна з них зі своєю унікальною історією, мають різноманітні стратегії політики пам'яті, що визначають їхні відмінності в процесі конструювання громадянської ідентичності. Важливим аспектом є розуміння того, як ці різноманіття та подібності впливають на сприйняття громадянами власної ролі в історії та спільного національного образу.

Ця тема підкреслює необхідність у подальших дослідженнях урахування конкретних історичних, політичних та соціокультурних контекстів при аналізі впливу політики пам'яті на громадянську ідентичність. Отримані висновки будуть сприяти розвитку більш глибокого розуміння механізмів взаємодії між політикою пам'яті та громадянською самосвідомістю в різних соціокультурних контекстах.

ВИСНОВКИ

Наукове дослідження «політики пам'яті» почалося ще до ХХ століття. Спершу самі дослідження були направлені на пошук засобів запобігання війнам та відмову від використання війн як засобу розв'язання конфліктів.

У ході дослідження було встановлено, що політика пам'яті є важливим інструментом формування ідентичності та національної свідомості. Однак, на практиці вона часто використовується для політичних цілей та маніпулювання громадською думкою.

Отримані результати можуть мати наукову, практичну та соціальну цінність. Наукова цінність полягає в тому, що дослідження може стати основою для подальшого дослідження в галузі політики пам'яті. Практична цінність полягає в тому, що дослідження може бути використано для покращення політики пам'яті в Україні, а також для уникнення помилок минулого. Соціальна цінність полягає в тому, що дослідження може сприяти збільшенню рівня свідомості та зниженню конфліктів між групами людей з різною ідентичністю.

Різниця в підходах до політики пам'яті в Україні та Польщі: Україна та Польща, хоча й мають спільні історичні моменти, розвивають свої унікальні політики пам'яті, які відображають різні історичні траєкторії, суспільні настрої та політичні системи. Важливо відзначити, що в цих країнах політика пам'яті використовується як інструмент формування національного дискурсу та громадянської свідомості.

Політика пам'яті в обох країнах має вирішальний вплив на формування національної ідентичності, підсилюючи почуття національної єдності, але також може сприяти посиленню етнічних та культурних поділів. Важливість відкритого діалогу та критичного осмислення історичних подій є ключовою для побудови інклюзивної національної ідентичності.

Наступний важливий аспект полягає у виявленні подібностей та відмінностей в підходах до політики пам'яті. Україна та Польща, як сусідні країни, зіткнулися з подібними історичними викликами, але справлялися з ними різним чином, враховуючи власні національні та політичні умови.

Також важливо підкреслити, що політика пам'яті має вплив на формування громадянської ідентичності, але її ефективність та прийняття залежать від взаємодії історичних, соціокультурних та політичних факторів в конкретному суспільстві. Дослідження вказує на важливість збалансованого підходу до політики пам'яті для забезпечення гармонійного розвитку суспільства та збереження його ідентичності в умовах сучасного глобалізованого світу.

Історія взаємодії між Україною та Польщею включає в себе ряд складних моментів, які є причинами напруження та непорозуміння. Зокрема, розгортання подій під час міжвоєнного та післявоєнного періодів стало причиною численних конфліктів і спроб урегулювання взаємовідносин.

Однією із складних тем є розгляд історичних подій, таких як Волинська трагедія, яка залишається джерелом суперечок та чутливості для обох сторін. Проблеми, пов'язані з інтерпретацією минулого, знаходять віддзеркалення в політиці пам'яті обох країн, що ускладнює спроби побудови взаєморозуміння та солідарності.

Труднощі в українсько-польських відносинах вказують на необхідність відкритого діалогу, де сторони зможуть висловлювати свої переконання та вислуховувати погляди один одного. Вирішення важливих спільних питань, а також розкриття всіх аспектів історії сприятиме створенню більш довірчого та зрозумілого партнерства між Україною та Польщею.

Політика пам'яті залишається областю, що стоїть перед численними викликами, зокрема, щодо збереження об'єктивності, уникнення інструменталізації історії та сприяння міжнародному розумінню та примиренню. Ефективна політика пам'яті має спиратися на принципи

відкритості, багатоголосся та діалогу, щоб відповідати викликам сучасного світу та сприяти гармонійному розвитку суспільства.

На підставі дослідження слід рекомендувати подальші кроки для глибшого аналізу впливу політики пам'яті на громадянську ідентичність та розробку політичних ініціатив, які б сприяли конструктивній інтерпретації історії в контексті розвитку громадянського суспільства та міждержавних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабка В. Л. Історична пам'ять доби Перебудови в Україні: вектори трансформації. *Література та культура Полісся*. Серія «Історичні науки». 2014. Вип. 76. С. 227–238.
2. Бабкіна О. В. Методологія дослідження політичного життя суспільства. *Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2009. Вип.2 С. 3 –8.
3. Бойко О.Д. Колективна пам'ять: природа, суть, структура. *Національна та історична пам'ять*. 2012. Вип. 3. С. 93–105.
4. Бондар В. Державна політика історичної пам'яті в Україні 1990–2000–х рр.: основні тенденції. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2013. Вип. 23. С. 377-400.
5. Бутко С. Меморіальна політика. Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів. «НВЦ «Пріоритети». 2013. С. 220–221.
6. Валюшко І.О. Основні виклики і загрози в епоху інформаційних війн. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2016. Вип. 23 (2). С. 142–147.
7. Веденєєв Д. Політика пам'яті в Україні державна. Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів. «НВЦ «Пріоритети». 2013. С. 329-333.
8. Волошина С. В., Проволоцька О. М. Демоекономічні вектори розвитку: Україна та Польща. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2020. Вип. 43. С. 198-205.
9. Волянюк О. Політика пам'яті. Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів. «НВЦ «Пріоритети». 2013. С. 325–329.
10. Волянюк О. Я. Суспільна пам'ять і політика: Мистецтво можливого. «НВЦ «Пріоритети», 2013. 172 с.
11. Гирич І., Шаповал Ю. Чому необхідно переосмислювати минуле. К.: KAS policy paper, 2010. 40 с.
12. Грабовський С. Україна радянської доби: окупація чи колонізація? URL: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/ukrayina-radyanskoyi-doby-okupaciya-chykolonizaciya> (дата звернення: 06.10.2023).
13. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності: статті та есеї: Вид-во Грані-Т, 2010. 232 с.
14. Дерев'янченко О. О. Україна-Польща: діалог культур. *Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. 2018. № 2. С. 132-136.

15. Expose Sejmowe Ministra Spraw Zagranicznych RP Krzysztofa Skubiszewskiego (Warszawa, 29.04.1993.) Zbior Dokumentow. 1993. No 2. S. 9. 39.
16. Єнін М. Політика історичної пам'яті в Україні в контексті завдань пострадянської модернізації. Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання : тези доп. та виступів учасників III Конгресу Соціологічної Асоціації України (м. Харків, 12–13 жовтня 2017 р.). Харків, 2017. С. 220–221.
17. Zięba R., Bieleń S., Zając J. Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych. Warszawa, 2015. 11 s.
18. Закон України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 р. № 5029-17/ URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (дата звернення: 12. 10. 2023).
19. Зам'ятін В. Стратегічне партнерство - не кліше. День. 2000. №112. URL: <http://www.day.kiev.ua/49157>. (дата звернення: 03.09.2023).
20. Зерній Ю. О. Державна політика пам'яті як чинник утвердження української національної ідентичності. Національний інститут стратегічних досліджень. 2009.
21. Informacja Ministra Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej Władysława Bartoszewskiego w Sejmie o głównych kierunkach polityki zagranicznej Polski (Warszawa, 24.05.1995.) Zbior Dokumentow. 1995. No 2. S. 7 < 33.
22. Карпчук Н. П. Публічна дипломатія Польщі як чинник європейської інтеграції. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. Київ, 2017. С. 96-107.
23. Касьянов Г. Національні історії та сучасна історіографія: виклики та небезпеки при написанні нової історії України. *Український історичний журнал*. 2012. С. 4–24.
24. Kovalska-Pavelko I. «Війни пам'яті» як ключовий чинник формування державної політики пам'яті в сучасній Україні. *Krakowskie Studia Małopolskie*. 2022. Т. 35, № 3. С. 7–26. URL: <https://doi.org/10.15804/ksm20220301> (дата звернення: 09.11.2023).
25. Kononczuk W. The Paradoxes of Polish-Ukrainian Relations, URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/the-paradoxes-polish-ukrainian-relations> (дата звернення: 05.11.2023).
26. Киридон, А., Алексієвець, Л. Концепт «історична пам'ять»: варіативність дефініювання. *Міжнародний зб. наук. пр. Україна – Європа – Світ*. Серія: Історія, міжнародні відносини. Вип. 3. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. с. 112-116.
27. Киридон А.М., Волянчук О.Я., Огієнко В.І. Студії пам'яті в Україні. Історіографічний дискурс. Бібліографічний покажчик. К. :ДП НВЦ «Пріоритети», 2013. 296с.
28. Кривошеїн В.В. Вплив «Революції гідності» на політичну та правову культуру українського суспільства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер.

- Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2016. № 2 (29). С. 37–58.
29. Кулик В. Націоналістичне проти радянського: історична пам'ять у незалежній Україні. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php> (дата звернення: 06.10.2023).
  30. Лажнік В.Й., Федонюк С.В. Українсько-польське партнерство: сьогодення та перспективи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Луцьк – Світязь. 2007. 321 с.
  31. Грицак Я., Портнов А., Сусака В. Львів – Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. 2007. 12 (2). Спецвипуск. К., Л. : Критика, 2007. 367 с.
  32. Marszałek-Kawa J., Wawrzyński P., Ratke-Majewska A. (2017), *The Politics of Memory in PostAuthoritarian Transitions, Volume Two: Comparative Analysis*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
  33. Мусієнко І.В. Політика пам'яті та проблеми європейського сприйняття України. *Культурні трансформації в синхронії та діахронії: теорія і практика*. Тези доповідей. 2021.
  34. Нагорняк І. М. Ініціатива ЄС «Східне партнерство». Інституційні основи, завдання та перспективи змін. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 2. С. 346- 365.
  35. Киридон А.М. Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів. К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. 436 с.
  36. Ніколаєць Ю.О., Політика історичної пам'яті в Україні на початку ХХІ ст. *Політологічні студії*. 2011. Вип. 2. С. 192–204.
  37. Нінічук А. В. Україна та Польща в системі сучасних геополітичних координат: гуманітарний вектор співпраці. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 99. С. 320-323.
  38. Олексій Берест. Історія становлення української нації. URL: <https://www.museumsun.org/person/60/> (дата звернення: 23.10.2023).
  39. Опалько Ю.В. Взаємодія громадських організацій та держави в контексті реалізації державної політики пам'яті. Стратегічні пріоритети. 2009. № 3. С. 42–49.
  40. Prizel, I. (1998). *National identity and foreign policy: Nationalism and leadership in Poland, Russia and Ukraine*. New York: Cambridge University Press.
  41. Половинчак Ю. Мобілізаційний та маніпулятивний потенціал дискурсу соціальних медіа в умовах перехідного суспільства. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=448:sotsialni-media2&catid=64&Itemid=376 (дата звернення: 23.11.2023).
  42. Результати соціологічного опитування населення Польщі. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/What-is-Ukraine-s-perception-in-theEU_ukr_web-1.pdf (дата звернення: 21.10.2023).
  43. Рибалт А. Партнерство – це підтримка у важкі часи, стверджує міністр закордонних справ Польщі Влодзімеж Цімошевич. *День*. 2002. №224.

44. Розвінчуючи радянські міфи: Інститут національної пам'яті презентує відеопроєкт «Війна і міф». URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/rozvinchuyuchy-radyanski-mify-instytut-nacionalnoyi-pamyati-prezentuyevideoproyekt-viyna-i-mif> (дата звернення: 23.11.2023).
45. Савельєв Є.В. Українсько-польські економічні відносини у контексті стратегічного партнерства. Тернопіль: Економічна думка, 2003. 215с.
46. Симоненко І.М., Особливості структури історичної пам'яті Українського народу та шляхи формування національного історичного наративу. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 1. С. 51–61.
47. Тарасюк Б. Практика стратегічного партнерства випереджає теорію. URL: <http://www.ieac.org.ua> (дата звернення: 18.11.2023).
48. Траба Р. «Другий бік пам'яті»: історичні досвіди та їх пам'ятання в Центрально-Східній Європі. URL: https://uamoderna.com/images/archiv/15/3_UM_15_PolitykaPamiati_Traba.pdf (дата звернення: 18.11.2023).
49. Tregubov V. Ukrainians reject modern Russia's WWII victory cult as geopolitical divide deepens. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukrainiansreject-modern-russias-wwii-victory-cult-as-geopolitical-divide-deepens/> (дата звернення: 18.11.2023).
50. Указ Президента України № 1310/98 Про встановлення Дня пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій. <http://www.president.gov.ua/documents/5273.htm> (дата звернення: 18.11.2023).
51. Український інститут національної пам'яті. Нормативно-правові акти. URL: <https://uinp.gov.ua/dokumenty/normatyvno-pravovi-akty-rozrobleni-y-instytutu/zakony> (дата звернення: 18.11.2023).
52. Лажнік В.Й., Федонюк С.В. Українсько-польське партнерство: сьогодення та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Вежа-Друк, 2017. 136 с.
53. Чеботарьов Є. В., Чеботарьов В. А. Польща, Литва, Україна: національні ділові культури як детермінанта інтеграції на європейських і світових ринках. *Галицький економічний вісник*. 2020. № 2. С. 279-288.
54. Sichoński M.A., Władza I pamięć. O politycznej funkcji historii. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2005. 274 s.
55. Шаповал Ю. Антикризисний ресурс політики пам'яті в Україні. Політична культура та ідеологія. *Політичні дослідження: Український науковий журнал*. 2021. №2. С. 111-134.
56. Шевель О., Чи є вихід? Війни пам'яті у пострадянській Україні в порівняльній перспективі. *Ukraina moderna. Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys*. 2016. URL: <https://uamoderna.com/demontazh-pamyati/shevel-memory-wars> (дата звернення: 21.11.2023).
57. Яблонський В.М. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України : аналіт. Київ : НІСД, 2019. 144 с.